Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 23 (12713) | 1985 чылдың январь 27, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

Бистиң чурттувуста ССРЭ

ГУЛИСТАН. Ильинскиниң хөвең арыглаар заводунуң коллективи арбын дүжүт бээр хөвең үрезиннериниң баштайгызын часкы тарылгага белеткээн. Тускай агрегаттарга үрезиннерни торфтан болгаш дойдовурак малгажындан кылган саваларга уруп турар. Ол савалар эмин эрттир шыгыышкындан болгаш часкы хөвең тарылгазының үезинде сооктан үрезиннерни камгалаар. Тарылга доозулган сөөлүнде суггарылга үезинде ук саважыгаштар эстип каар болгаш тергиин эки чемишчидилгелер болур.

СЕМИПАЛАТИНСК. Прибалхаш ховузунда «Нарын» совхозтуң ырак черлерде хойжулар турлаанга 15 километр узун хоолайны дамчыштыр арыг сугну доктаамал чедирип эгелээн. Чер иштинде хөлден суу үнген «кан» хем ында кандаачал үш муң гектар шөлдерни суггарарын болгаш хөй муң гектар мал одарларын суг-биле хандырар, малчыннарның амыдырал байдалын улам экижидеринге идигни бээр. Он бирги беш чылдың эгезинде бээр Семипалатинскиниң девискээринге суг дамчыдар 500 километр узун дурттуг хоолайларны ажыглалга киирген.

ОДЕССА. Ховар чүүлдерниң делгелгезин Одессаның М. Горький аттыг эртем библиотеказында организастаан. Ону Россияның баштайгы революциязының юбилейинге турасказткан. К. Маркстың болгаш В. И. Ленинниң брошюра номнарын ында делгээн. Ол номнарны «Буревестник» деп ном үндүрер чер 1905 чылда парлаан турган. Хаанныг Россияның мурнуу чүк девискээриниң большевиктиг организацияларын марксизм-ленинизмниң калбаа-биле нептередип келгениниң делгелге тодаргай көргүзүп турар.

ВЛАДИВОСТОК. Соңгукчуларның чагыын ёзугаар туткан чаа поликлиниканы Уссурийскиде ажыглалга киирген. Эмнелгеге шинчидип келгеннерни чаа поликлиника хүлээп ап эгелээн. Чүгле чаңгыс ээлчег үезинде безин 600 кижини анаа хүлээп алгаш шинчиир.

(СЭТА).

ЧАА ТУДУГЛАРДА

Чаа Шагаан-Арыг хоорайда чуртталга бажыңнары, социал-культура объектилери болгаш үлетпүр зоназының тудуглары чыл келген тудум немежип турар. Бо чылын ийи аал чурттаар 35, сес аал чурттаар 3, алдан беш аал чурттаар 1, сезен аал чурттаар 2 бажыңны ажыглалга киирер. Борта партия райкомунуң, райкүүскомунуң болгаш районнуң харылзаа белдириниң чаа бажыңнары немежир, № 2 канализация четкилери туттунар.

Чаа чуртталга микрорайонунуң барааны ырактан-на көстүп турар. Ооң чоогунда уруглар садигин база туткан. Магазиннерни, амыдырал хандырылга объектилерин маңаа тударын планнап турар.

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу И. М. Карповтуң бригадазы панель бажыңның ханазын салып үндүрүп орар. Бригаданың мурнакчылары В. Молянов биле Г. Куликов (чурукта) блоктарны шалыпкыны-биле эптей салып турарлар. Беш каът бажыңны бо чылын дужаарын тудугжулар хүлээнген.

Ол чоокта О. О. Күжүгеттиң бригадазы 65 аал чурттаар бажың тудуун элээн шууд дады берген. Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли 1116 муң рубль. Бо бажың — ажыглалга кирер объектилериниң бирээзи. Дөрткү разрядтың дашчызы С. Хертек, О. Балданай, В. Шактар-оол (адаанда чурукта) чаа хананы салып турар. Соок үеле даштыкы ажылдар кылыры берге-даа болза, бригада кежигүннери хүн нормазын ажыр күүседип кел чыдар.

Бо хүннерде хоорайның арыглал дериг-херекселдериниң тудууң, чаа эмнелгениң «Б» блогун ажыглалда киирген. Чаа өске-даа тудугларның тавааң база салып эгелеп турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

1984 чылда — он бирги беш чылдың дөрткү чылында ниитилел бүдүрүлгези шапкын хөгжээн, ооң хемчээли болгаш ажыктыы өскен, шынар көргүзүглери экижээн, чонуң чаагай чоруу бедээн деп, 1984 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүсеттинген түңнелдериниң дугайында ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң дыңнадыында айыткан.

Эрткен чылын чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол түңнелдери дараазында саннар-биле тодаргайлаттынып турар:

Хереглелге болгаш чыылдага ажыглаан национал орулга (деңнелге өртектер ёзугаар алырга) 496 миллиард рубль четкен болгаш 1983 чылдаазы-биле деңнээрге 12 миллиард рубль немей өзүлделиг болган. Ол бүгү немей өзүлдени чонуң чаагай чоруун бедидеринче угландырган.

Үлетпүр продукциязы 1983 чылдаазы-биле деңнээрге 31 миллиард рубльге өскен болгаш (1982 чылдың январь 1-де бүдүрүлгелериниң мөөң өртектерин ёзугаар алырга) 783 миллиард рубль четкен.

1984 чылда 135 миллиард рубльдиң көдээ ажыл-агый продукциязы алдынган, ол дээрге, беш чылдың баштайгы үш чылдарының ортумаа-биле чылда хемчээлинден 7 миллиард ажыг рубль хөй болуп турар. Кол фондуларны 162 миллиард ажыг рубль түңге ажыглалга киирген, ол дээрге, 1983 чылдаазындан 4 миллиард рубль хөй болган.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чылда ортумаа-биле саны 116,7 миллион кижи, колхозчуларның (ниитилештирген ажыл-агыйларда) — 12,9 миллион кижи болган. Ажыл кылып шыдаар чонну, мурнуку чылдарда ышкаш, ажыл-биле бүрүн хандырган.

Ажыл-агый механизминиң сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерни боттандырган. Үлетпүрде болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында чорудуп турар экономиктиг шенелделер, эргелел аппаратының бүгү деңнелдерге чогумчалыг кылдыр бөдүүнчүдери болгаш чарыгдалын чиигедири ол хемчеглерниң аразында көскү черни ээлээн.

Күш-ажылды организастаарының болгаш ооң төлевириниң коллективтиг хевирлерин ажыглаары калбарган. Бригада керээзи улам ыңай нептерээн.

Материалдыг, күш-ажыл болгаш саң-хөө курлавырларын ажыглаары экижээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле 3 миллион кижиниң күш-ажылының камналгазын, национал орулганың немей өзүлдезиниң 94 хуузун хандырган. Ажыл шагының чидирин, кадрларның ажылдан үнер чоруу кызырылган.

Ажылчы чоннарның идепкейи бедээн, эргелеп башкарылгага, бүдүрүлгениң болгаш социал хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээринге оларның киржилгези калбарган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн пландан ажыр бир хуу бедидер болгаш бот-үнени 0,5 хуу немей чиигедир талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин күш-ажылчы коллективтерниң эң хөй нуруузу чедиишкиниг күүсеткен.

Ооң-биле чергелештир, материалдыг курлавырларны камнаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, бот-үнени чиигедир талазы-биле даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чамдык бүдүрүлгелер болгаш каттыжышкыннар күүсетпээн. Катап ажыглаар чиг эттиң ажыглалында улуг четпестер бар.

Даштыкы садыг саарылгазы 139 миллиард рубль чедир өскен азы мурнуку чылдаазы-биле деңнээрге 9 хуу улгаткан. ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарның дээди деңнелге экономиктиг чөвүлел хуралының шиитпирлеринге дүүштүр социалистиг дем каттыжылгазының чурттары-биле ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгазы калбарып, ханылаан.

Чаа техниканы болгаш дээштиглиг технологияны шиңгээдип алырынга үндезилээш, улус ажыл-агыйының бүгү адырларын техника-биле эде деририн үргүлчүлээн. Эртем-техниктиг программалар боттанып келген.

Эртем ажылдакчыларының саны 1,5 миллион хире кижи четкен.

Бедик бүдүрүкчүлүг техниканы үлетпүрге шиңгээткен, бүдүрүлгениң технологиязын сайзыраңгайжыткан. Саналгалыг программа башкарылгалыг демир кестирер 10,5 муң станоктарны Күрүне планынга дүүштүр ажыглалга киирген, үлетпүр роботтары-биле дериттинген үлегер-көргүзүглүг 75 участоктарны, цехтерни, кезектерни болгаш механиктиг ажылдап кылырынга электроннуг саналга машиналары-биле башкартынган комплекс-автоматтыг 19 участоктарны тургускан.

Продукцияның 4 муң чаа хевирлерин шиңгээткен болгаш бүдүрүп эгелээн, оларның аразында прокаттың камналгалыг хевирлери, энергетиктиг болгаш көдүртүр-транспорт дериг-херекселдери, экижиткен техника-экономиктиг параметрлиг электрошимчедикчилер, автоматчыткан манипуляторлар-биле дериттинген металл болбаазырадыр комплекстер бар. Саналга техниказын, биче болгаш бичежек электроннуг саналга машиналарын бүдүрүп үндүрерин көвүдеткен.

Чогаадып кылыышкынның деңнели болгаш шынары дээш конструктор болгаш технологтуг салбырларның ажылдакчыларының харысалгазын бедидеринче, эвээш санныг ажылдакчылар-биле ажылдарның улуг хемчээлин күүседиринге оларның сонуургалдыын бедидеринче угланган шенелделерни чамдык бүдүрүлге каттыжышкыннарынга чорудуп турар.

Доктаамал бедик дүжүттерни алырын хандырарынче, курлавырларны улам ажыктыг кылдыр ажыглаарынче угланган индустриалдыг технологияларны көдээ ажыл-агыйга улам ыңай калбарткан. Ындыг технологиялар ёзугаар чажып тарырынга көдээ ажыл-агый культураларының сорттарын болгаш хайнакташтырган үрезиннерин өстүрер болгаш калбак хемчээлдиг кылдыр шиңгээдип алыр талазы-биле ажылдарны үргүлчүлээн.

Транспорттуң техниктиг хандырылгазы экижээн. Автоблоктар-биле болгаш диспетчерлиг төвчүдүлге-биле дериттинген демир-оруктуң шугумнарының узуну 3 хуу, электрижиткен ындыг шугумнар — 2 хуу улгаткан; чүък сөөртүлгезиниң 59,3 хуузун электровозтар-биле күүсеткен. Дизельдиг одаар чүүлдер-биле ажылдап турар автомобильдер парыгының ниити деңзигүүр байдалы бедээн.

Эчизинге чедир заводка бүрүн белеткээн кезектерни, конструкцияларны болгаш блоктарны тудугга ажыглаары калбарган. Бүрүн эптээр тудугнуң хемчээли 1983 чылдаазы-биле деңнээрге 2,8 хуу улгаткан. Улуг блоктарлыг технологтуг дериишкиннерни эптээр, быжыг демир-бетондан кылган конструкцияларны, дериишкиннерни болгаш бажыңнарны тудар талазы-биле план күүсеттинген. Объектилер тудуун организастаарының комплектилиг блок методун болгаш ээлчештирер аргазын ажыглап келген. Тудуг машиналарының парыгын бедик бүдүрүкчүлүг техника-биле четчелээн.

Ооң-биле чергелештир, улус ажыл-агый адырларының бүдүрүлге аппаратын чаартырының темпилери ам-даа оожум. Эртемни болгаш техниканы хөгжүдер планның база эртем-техниктиг программаларның чамдык даалгалары күүсеттинмээнин ССРЭ-ниң ТСЭ-зиниң дыңнадыында демдеглээн.

Продукция сайгарарының чыл планы 101,5 хуу күүсеттинген. Кылыгларның эң чугула хөй хевирлерин бүдүрүп үндүрер талазы-биле даалгалар ажыр күүсеттинген.

Үлетпүр продукциязының ниити хемчээли 1983 чылдаазы-биле деңнээрге 4,2 хуу улгаткан. Ол дээрге, амгы беш чылдың мурнуку үш чылдарының бедик болган.

Үлетпүрде ниити байдалдан бедик темпилерни электроэнергетика, машина тудуушкуну болгаш металл болбаазырадылгазы, газ, химия болгаш нефть-химия үлетпүрү чедип алган. Хереглелдиң чүүлдерин («Б» бөлүктүң продукциязын) колдадыр өзүлде хандыртынган.

Девискээр-бүдүрүлге комплекстери: Барыын Сибирьниң, Канск-Ачинскиниң, Мурнуу Якутскиниң, Павлодар-Экибастузтуң, Мурнуу Таджикистанның комплекстери болгаш Курскиниң магнит аномалиязының зоналары дүрген хөгжээн.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 3,8 хуу өскен. Ооң күсели-биле продукцияның немей өзүлдезиниң 93 хуузу чедип алдынган.

Үлетпүрге ниитизи-биле болгаш министерстволарның хөй нуруузунга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң немей өзүлдези ортумаа-биле ажыл төлевириниң өзүлдезинден ажыг болган.

Эчизинге чедир күүсеттинген түңнелдерин ёзугаар төлевир алыр чаңгыс аай керээ-биле ажылдап турар бригадалар улам-на сайзырап турар. Бригадаларда бүгү ажылчыннарның 70 хире хуузу үстүнде бригадаларда хаара туттунган.

Продукцияның бот-үнезин чиигедир болгаш арыг орулганы өстүрер талазы-биле даалгалар ажыр күүсеттинген. Бот-үнени пландан ажыр чиигеткениниң күсели-биле ийи миллиард ажыг рубль түңнүг камналга алдынган.

Бүдүрүлгениң техника-экономиктиг көргүзүглери болгаш кылыгларның шынары элээн экижээн. Аттестастаарынга кирер продукцияның хемчээлинде шынарының дээди категориялыг продукциязының үлүү 43 хуу болган.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле планны нефть үлетпүрүнүң болгаш минералдыг чемишчидилгелер бүдүрер талазы-биле министерстволардан аңгыда бүгү үлетпүр министерстволары күүсеткен.

Планнаашкынга болгаш ажыл-агый чорудулгазынга бүдүрүлге каттыжышкыннарының (бүдүрүлгелериниң) эргелерин калбартыр болгаш ажылдың түңнелдери дээш оларның харысалгазын күштелдирер талазы-биле экономиктиг шенелделерни 1984 чылда беш министерстволарга чорудкан. Шенелдеже шилчиткен каттыжышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазының көргүзүглери экижээн.

Продукцияның эң чугула хевирлерин бүдүргени: электроэнергия — 1493 миллиард киловатт-шак; нефть (газ конденсады-биле кады) — 613 миллион тонна; газ — 587 миллиард кубометр; хөмүр-даш — 712 миллион тонна; кат — 154 миллион тонна; кара металлдарның (белен) прокады — 107 миллион тонна; демир рудазы — 247 миллион тонна; минералдыг чемишчидилгелер (100% чемишчидилге бүдүмелдерлиг кылдыр санаарын болгаар) — 30,8 миллион тонна; үнүштер камгалаар химиктиг чүүлдер (чижек единицаларга) — 576 муң тонна; синтетиктиг чүктар болгаш пластиктиг массалар — 4,8 миллион тонна; химиктиг чүүлдерден бүдүрген волокнолар болгаш хендирлер — 1,4 миллион тонна; металл кестирер станоктар — 2385 миллион рубль өртектиг, ооң иштинде программа башкарылгалыг — 773 миллион рубль; автоматчыткан манипуляторлар программа башкарылгалыг (үлетпүр роботтары) — 13,7 муң кезек; автоматизацияның приборлары, херекселдери болгаш оларның артык кезектери — 4,6 миллиард рубль өртектиг; саналга техниказының херекселдери болгаш оларның артык кезектери — 3,6 миллиард рубль өртектиг; чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге хереглээр технологтуг дериг-херекселдер болгаш оларның артык кезектери — 1,6 миллиард рубль өртектиг. Постаалының бүгү хевирлерин 11,8 миллиард дөрбелчин метр; дааранылга кылыгларын — 25,1 миллиард рубль өртектиг; хөм идиктерни — 764 миллион эжеш; ниитизи-биле эътти — 16,7 миллион тонна, ооң иштинде үлетпүрге болбаазыраткан — 10,6 миллион тонна; колбаса кылыгларны — 3,3 миллион тонна, балык консервилери-биле кады аъш-чемниң балык продукциязын — 7 миллиард рубль өртектиг; мал саржаан — 1,5 миллион тонна; сүтке шилчиткен чалаң сүт продукциязын — 28,6 миллион тонна; холуксаа киирбээн шайны — 249 муң тонна; консервилерни — 17,1 миллиард чижеглээн банка; телевизорларны — 9 миллион кезек; ооң иштинде өңнүг телевизорларны — 3,6 миллион кезек; чиик автомобильдерни — 1,3 миллион; мотоциклдерни болгаш мотороллёрларны — 1,2 миллион; мебельди — 7,5 миллиард рубль өртектиг кылдыр бүдүрген.

Газты, кара металлдар рудаларын тыварының, каң хоолайларны, үнүш камгалаар химиктиг чүүлдерни, автомашина дугуйларын, турбиналарны, металл кестирер станоктарны, үлетпүр роботтарын, автоматизацияның болгаш саналга техниказының приборларын, херекселдерин, тракторларны, экскаваторларны, саазынны болгаш продукцияның өске-даа хевирлерин бүдүрериниң планы күүсеттинген.

Чонуң хереглел бараанынарының хөй нуруузун бүдүрериниң планнаттынган хемчээли ажыр күүсеттинген. Ылаңгыя хөвең-саазын болгаш дүктен кылган пөстерни, дааранылга кылыгларын, хөм идиктерни, аъш-чемниң балык продукциязын, мал саржаан, чалаң сүт продукциязын, кондитер кылыгларны, шайны болгаш өске-даа чүүлдерни бүдүрерин көвүдээн.

Нефть болгаш хөмүр-даш тывыжының, минералдыг чемишчидилгелерни, синтетиктиг чүктарны болгаш пластиктиг массаларны, көдээ ажыл-агый техниказының чамдык хевирлерин, тудуг ыяжын, цементтини, хендирден болгаш торгудан кылыр пөстерни, трикотажты бүдүрериниң даалгалары күүсеттинмээн.

Чардынган керээлерге болгаш нарядтарга дүүштүр продукция бээриниң планының күүселдезиниң көргүзүглери экижээн. Ынчалзажок керээлиг хүлээлгелер ам-даа долузу-биле күүсеттинмейн турар.

Чамдык бүдүрүлге каттыжышкыннары болгаш бүдүрүлгелер бүдүрүлге күчүлерин долу ажыглавайн келген, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң, бот-үнениң, чыылдаларның талазы-биле даалгаларны шыдаваан, куду шынарлыг продукцияны бүдүрүп келген.

Көдээ ажыл-агыйның, бүгү агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчылары чурттуң Аъш-чем программазын күүседир талазы-биле улуг ажылды кылып чорудкан.

Күрүнениң тараа курлавырлары чурттуң чонун хлеб болгаш хлеб продуктулары-биле шуут долу хандырарының аргаларын тургузуп турар.

1984 чылда 8,6 миллион тонна чиг-эт болур хөвеңни, 85,3 миллион тонна чигир свёклазын (фабрикага бээр), 4,5 миллион тонна тарымал тооруктуу, 85,3 миллион тонна картофельди, 30,7 миллион тонна ногааларны ажаап алган. 1985 чылдың дүжүдүнге белеткел ажылдарын дыка кыска хуусаада кылган. Күзүн чаштырар культураларны 35 миллион гектарда чаштырган, 102,8 миллион гектар шөлдү аңдарган. Колхозтар болгаш совхозтар чазын чажар тараа культураларының үрезини-биле хандыртынган, оларның хөй кезиин чаштырар деңнелинге чедирген. Көдээ ажыл-агый техниказын массалыы-биле септеп турар.

(Эгези. Уланчызы 3-кү арында).

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ, КАМНАЛГАЛЫГ АЖЫЛДААР БИС

«Тыва көдээ тудуг» трестиң автобаазазының чолаачылары январь 23-ке чедир улус ажыл-агыйынга 46 муң тонна янзы-бүрү чүъктерни сөөрткен болгаш айның төнчүзүнге чедир арткан хонуктарда ам-даа 5 муң тонна чүъктү сөөртүп болурун көргеннер.

Бистиң автобаазаның коллективи доозукчу чылдың баштайгы айының планын ажыр күүседириниң аргазы бар деп чугаалап болур. Чижек-биле санаанындан алырга, январьның планындан ажыр 1 муң тонна чүъктү сөөртүр база 40 муң тонна-километрни ажылдап кылыр арга бисте бар.

Эрткен чылдың түңнели-биле чарыштың мурнуку одуруунда чорууп турарларны айтып көрейн. Чүък сөөртүрүнүң планын Кызылдың автоколоннназы 107,7 хуу, Сарыг-Септии — 110,7 хуу күүсеткилээн. Эрткен чылын эки көргүзүглерни чедип алган болгаш январьда шалыпчы ёзу-биле ажылдааш, А. И. Юртаевтиң удурткан КамАЗ чолаачыларының № 10 бригадазы, А. Е. Бочкаревтуң № 11, В. Д. Журбаның № 12 бригадалары айның планын хуусаа бетинде доозуп турарлар. Чолаачылар С. К. Медведевтиң, С. К. Ооржактың автомашиналары үргүлчү эки байдалдыг, олар кызымак ажылы-биле эш-өөрүнге эки үлегер-чижекти көргүзүп турар.

Чүък сөөртүр автомобильдерге чарыгдаары көрдүнген кывар-чаар материалдарның камналгазын автобаза чедип алган. Чарыгдаар ужурлуг нормативтен бензинни 34,7 муң литрни, дизель кывар чүүлүн 41 муң литрни чүък сөөртүр автомобильдерниң чолаачылары камнап алганнар. Азы ол дээрге бензинниң нормативиниң 2,2 хуузу, дизель одаар чүүлүнүң 3,3 хуузу болур.

Доозукчу чылда бистиң автобаазаның коллективи арга-курлавырларны санап көргеш, социалистиг хүлээлгени алган. Ооң чамдык пунктуларын көргүзерге мындыг.

Чыл планындан ажыр 2 муң тонна чүъктү сөөртүр, 570 муң тонна-километрни ажылдап кылыр.

Автопарк ажыглалының коэффициентизин 1984 чылдың деңнелинден 10,5 хуу бедидер.

Доктааткан нормативтен бензин чарыгдалын 0,5 хуу эвээжедир, азы 5 муң литрни, дизель одаар чүүлүн — 1 хуу, азы 8 муң литрни камнап алыр. Камналга чурумун күштелдирип, септелгениң шынарын экижиткенинден камнап алдынган кывар-чаар материалдар-биле чүък сөөртүр автопарктың 2 хүн ажылдаарын чедип алыр.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 115 чыл оюнга турасказдып, кызыл субботник хүнүнде камнап алдынган кывар-чаар материалдарга ажылдаар болгаш ол хүн 50 муң тонна-километрни ажылдап кылыр.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 2 хуу бедидер.

Чүък сөөртүрүнүң бот-үнезин 0,5 хуу чиигедир.

Чаа техниканы шиңгээткениңден 10 муң рубльдиң камналгазын алыр.

Күш-ажылды организастаарының дээштиглиг аргазы — бригаданың керээлиг ажылдаар аргазынче чолаачыларны болгаш септекчилерни чоорту шилчидер.

Алдынган хүлээлгевистиң күүселдезин чедип алыры чүгле бүгү коллективтиң күженишкининиң, быжыг сагылга-чурумнуг ажылдаарындан хамааржыр дээрзин билип турар бис.

Р. ПАВЛОВА,
«Тыва көдээ тудуг» трестиниң автобаазазының килдис эргелекчизи.

КЫЗЫЛ ТУК ЧОЛААЧЫЛАРДА

Ак-Довурактың АТБ-зи эрткен чылдың түңнели-биле Тыва автотранспорт бүдүрүлге эргелелиниң шилчиир Кызыл тугун алган. Эргелелдиң автобүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарышка киришкеш, ук АТБ чүък сөөртүлгезиниң болгаш чүъктү сайгарарының, пассажир аргыштырылгазының планын ажыр күүсеткен.

Ында чолаачылар Федор Чистогашев, Эрес-оол Сарыглар, Алексей Садовников олар эвээш эвес чүъктерни пландан ажыр сөөрткеш, эш-өөрүнге эки үлегер-чижекти көргүзүп турарлар. Василий Самдагайның септекчилер бригадазы автомобильдерниң септелгезин өйшаанда эки шынарлыг чорудуп, чарышка каш удаа тиилекчи болуп келген.

АТБ-ниң коллективи амгы үеле план, графиктен хожудавайн, январьның планын чедиишкиниг күүседиринге бүзүреллиг ажылдап турар.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

ДЕПУТАТТАРГА КАНДИДАТТАРНЫ БҮРҮТКЕП ТУРАР

«Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузунуң 39 чүүлүнге үндезилээш, округтарның соңгулда комиссиялары Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарынга кандидаттарны бүрүткээн:

Николай Аврамович **Жоголь**, Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри — Барыын-Хемчик районда Дөң-Терезин № 49 соңгулда округундан;

Сарыг-оол Кушкаш-оолович **Ооржак**, «Барлык» совхозтуң механизатору — Барыын-Хемчик районда Барлык № 48 соңгулда округундан;

Алдын-оол Кангаевич **Канзай**, СЭКП Тыва обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи — Барыын-Хемчик районда Хөнделең № 50 соңгулда округундан;

Байыр-оол Соянович **Нурзат**, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары — Барыын-Хемчик районда Аянгаты № 47 соңгулда округундан;

Раиса Александровна **Галина**, Кызыл электростанциязының турбина машинизи — Кызыл хоорайда Енисей № 1 соңгулда округундан;

Галина Васильевна **Кириллова**, Кызылдың «ТЭС тудуг» эргелелиниң шеверлекчилер бригадазының бригадири — Кызыл хоорайда Школьный № 2 соңгулда округундан;

Татьяна Дмитриевна **Шевцова**, Кызылдың телеграф-телефон станциязының телефонизи — Кызыл хоорайда Первомай № 4 соңгулда округундан;

Анатолий Григорьевич **Горелов**, Тыва АССР-ниң прокурору — Кызыл хоорайда Соңгу-чөөн № 5 соңгулда округундан;

Борис Павлович **Свинцов**, СЭКП Кызыл хоорkomунуң бирги секретары — Кызыл хоорайда Мурнуу-чөөн № 6 соңгулда округундан;

Анай-оол Дыртпаевич **Ховалыг**, Тыва АССР-ниң юстиция министри — Кызыл хоорайда Транспортный № 7 соңгулда округундан;

Владимир Петрович **Болбат**, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы — Кызыл хоорайда Строительный № 12 соңгулда округундан;

Елена Авай-ооловна **Аракчаа**, Кызылдың дааранылга фабриказының быжыкчылар цехинде бригадир — Кызыл хоорайда Заводской № 21 соңгулда округундан;

Виктор Иванович **Баев**, Кызылдың № 1 автотранспорт бүдүрүлгезинде чолаачылар бригадазының бригадири — Кызыл хоорайда Заозерный № 22 соңгулда округундан;

Шулуу Даваевич **Куулар**, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы — Кызыл хоорайда Горный № 25 соңгулда округундан;

Валерий Николаевич **Сарлин**, «Тыва септелге тудуг» трестиниң тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводунуң техниги — Кызыл хоорайда Правобережный № 20 соңгулда округундан;

Дандар-оол Көк-Хунаевич **Ооржак**, СЭКП Тыва обкомунуң секретары — Чөөн-Хемчик районда Чадаананың Чөөн талакы № 53 соңгулда округундан;

Олег Ховалыгович **Хопуя**, ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретары — Барыын-Хемчик районда Ак-Довурактың Чөөн талакы № 41 соңгулда округундан;

Виктория Чамзырыновна **Хомушку**, «Хемчик» совхозтуң хойжузу — Барыын-Хемчик районда Эрги-Барлык № 52 соңгулда округундан;

Алевтина Ильинична **Авсиевич**, «Шагонартяжстрой» трестиниң № 42 тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадазының бригадири — Улуг-Хем районда Чаа Шагаан-Арыг № 114 соңгулда округундан;

Альберт Иванович **Ванжа**, СЭКП Тыва обкомунуң секретары — Улуг-Хем районда Шагаан-Арыгның Чөөн талакы № 115 соңгулда округундан;

Ирина Васильевна **Доржу**, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң саанчызы — Улуг-Хем районда Арыг-Үзүү № 119 соңгулда округундан;

Иван Григорьевич **Лавриненко**, Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агый министри — Улуг-Хем районда Торгалыг № 122 соңгулда округундан;

Иван Андреевич **Иванов**, «Улуг-Хая» совхозтуң кол агрономуну — Улуг-Хем районда Хайыракан № 123 соңгулда округундан;

Булегечи Конзулакович **Булегечиев**, Тыва АССР-ниң саң-хөө министри — Улуг-Хем районда Хендерге № 124 соңгулда округундан;

Бичии-Уруг Донгаковна **Керзенмей**, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң хойжузу — Улуг-Хем районда Чааты № 125 соңгулда округундан;

Светлана Сатовна **Давва**, «Найырал» совхозтуң инек кадарчызы — Улуг-Хем районда Чаа-Хөл № 126 соңгулда округундан.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬДУҢ арны

1985 ч. январь № 1 (131)

КОМИТЕТТЕРДЕ

САРЫГ-СЕП

Каа-Хем районнуң «Кызыл тук» совхозу бо чылын эвээш эвес мал чемин белеткээн, ынчалза-даа ооң кадагалалы багай. Партия, совет органнарының чаңгыс эвес айтышкыннарын совхозтуң удуртукчулары хереке албайн, мынчага чедир ховуда саванны бөлүп, сарааттаар ажылды дооспаан.

Белбей-Аксында сарааттарны улчумал мал чип турарындан мөөгүлер ышкаш апаргылаан. Оларны кажаалаар хемчег албаан. Белбейде совхоз чылгызы 100 тонна сигенни болгаш пресстээн көк-тараны саза базып кааптан.

Өске черлерде мал чемнериниң курлавырларын харыысалгалыг кижилерге акт ёзугаар хүлээдир ажылды чорутпаан.

Мал чеминге камналга чок, ажыл-агыйжы эвес чоруктарны болдурганы дээш совхозтуң директору В. М. Пироговка доңгулданы районнуң улусчу контроль комитеди чарлаан.

ТУРАН

«Хадын» совхозта мал кыштаглаашкынының байдалын хынаарга чамдык четпестер илерээн.

Сүт-бараан фермазында кажааларының застары хагдынмас, саваң хээндектээр агрегат ажылдавас болган. Сайкарада 200 баш хунажынны өй-шаанда суггарбайн келген. Ында кудуктуң насозу ажылдавас. Бо четпестер кышка белеткел ажылдарының хынамчалыг чорутпаанының түңнелдери болган.

Фермада саанчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунмаан. Үш кажааның чүгле чаңгызында саалда аппараттарын чуур ванна бар. Сүт савалары, аппараттар салыр чер чок, ону от салыр черде шыгжап турар. Ынчангаш сүттүң шынары куду. Эрткен чылдың сентябрьдан чыл төнгүже чедир совхоз бирги сорттуң сүдүн сатпаан.

Чамдык хойжуларның кодаңнарында бөдүүн мал чеминиң курлавырлары, оттулар чүүл, сакманщиктер чедишпес, суг сөөртүлгези үзүктелиишкинниг болуп турар.

Совхоз директору Н. И. Горбачёвту районнуң улусчу контроль комитеди дыңнааш, бар четпестерже айтып, зооветспециалистерден негелдезин күштелдирип, чогуур хемчеглерни дарый боттандырарын негээн.

КАА-ХЕМ СУУР

Кызыл районнуң улусчу контроль комитединге № 1317 КМК-ның ажылчынындан чагаа келген. КМК-да эвээш эвес техника тоймаглаттынып турары хыналдадан бадыткаттынган. Ында кол механик Ю. В. Барковтуң ажыл-агыйжы эвес чорууну түңнелинде 3 автомашина, 1 бульдозер болгаш чүък көдүрер механизмнер, тудугга херекдээр дериглер тонаттынган. Ол техниканы тоймаглаанындан күрүнеге чедирген когаралдын туну 1840 рубль четкен.

КМК-ның девискээринде үндүр бижээн, үрелген, тонаттынган — балансыда бар-даа, чок-даа техника холуй-бүлүй, корум-чурум чокка чыдар. Үрелип, тонаттынган техниканы катап тургузарының, үндүр бижиттинген техниканы чазып, херектиг кезектерин аңгылаар, артканын металл артынчыларынга дужаар ажылдар чорутпайн турар.

Кол хөреңгилерни ажыглаарынга харыысалга чок чорукту болдурганы дээш Ю. В. Барковка шыңгыы доңгулданы комитет чарлаан, ооң бир айда шалыңын казырын доктааткан.

МУГУР-АКСЫ

Мөңгүн-Тайга райпозу бо күзүн төп районнарның совхозтарындан 137 тонна картофель садып алган. Чоңга болгаш организацияларга сатканындан арткан 20 тонна картофельди багай шыгжаанындан доңуп калган. Ооң 2400 рубль хемчээлдиг когарал болган.

Үнелиг продукцияның кадагалалының талазы-биле сагыш човаашкын чок, ажыл-агыйжы эвес чоруктары дээш райпонуң белеткел конторазының удуртукчуларынга шыңгыы доңгулдаларны районнуң улусчу контроль комитеди чарлаан, когаралдың чамдык кезиин эгидер сорулга-биле удуртукчуларның бир-бир айларда шалыңнарын казырын шиитпирлээн.

КОНТРОЛЁР, ООҢ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРИ

Коммунист Биче-оол Түлүшович Сат онаашкан ажылынга харыысалгалыг, хөй-ниитиниң херзэ дээнде хостуг үе-шагындаа барымдаалавас идепкейлиг кижилерниң бирээзи. Ындыг болурга ону «Сүт-Хөл» совхозтуң улусчу контроль бөлүүнүң даргазынга соңгаан. Ол партийжи даалганы чеди чыл ажыг үениң дургузунда эки күүседип келген.

Бөлүктүң ажылын парткомнуң бадылааны планны ёзугаар чорудуп, кол-ла кичээңгейни совхозтуң мурнунда тургустунган ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээринче угландырып турар. Ылаңгыя он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседиринче, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, хөй-нииитиниң өнчү-хөреңгизин камгалап-хумагалаарынче болгаш өске-даа ажылдарже кичээңгейни салган. Сезоннуг ажылдар үезинде улусчу контрольдуң түр постуларын тургузуп турар.

Улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының материалдарын, аңаа эш К. У. Черненконуң чугаазын Б. Т. Сат ханы өөренип алгаш, ону бодунуң ажыл-чорудулгазынга удуртулга болдуруп турар. Бистиң республиканың улусчу контролёрларының хуралынга ол киришкеш, моон соңгаар хайгыылчыларның мурнунда кандыг улуг болгаш харыысалгалыг сорулгалар салдынганын улам эки билип алган.

Амгы үеде совхозтуң улусчу контролёрлары мал кыштаглаашкынын хүр эрттирериниче, техника септелгезинче, часкы тарылгага белеткелди эки чорударынче, планныг онаалдаларны күүседиринче болгаш өске-даа ажыл-агый айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээринче угландырган. Ол бүгүнү коммунист Биче-оол Түлүшович удуртуп турар.

ЧУРУКТА: Б. Т. Сат.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Кыштаглаашкын-хүнүнүң айтырыы

ФЕРМАДА ХАЙГЫЫЛЧЫЛАР

Аъш-чем программазында мал ажылын хөгжүдеринче база улуг кичээңгейни салган. Ол шуптувуска билдингир. Көдээ ажыл-агыйның чогум-на бо адыры чурттакчы чонну чугула аъш-чем продуктулары-биле үзүктел чокка хандырар болгай.

Амгы үеде районнуң ажыл-агыйларында ниитиниң малы хүр. Кодаңнарда 9 муң ажыг баш мыйыстыг бода мал, 71 муң ажыг хой, 1369 хаван, 1388 чылгы кыштап турар. Мал ажылының сес чүс ажыг ажыл-ишчилери — хойжулар, кадарчылар, саанчылар, фермаларның болгаш бригадаларның өске-даа ишчилери боттарының чымыштыг, харыысалгалыг ажылын уламчылап, чарышта хаара туттунганнар.

Бо чугула адырда эң кол айтырыг — малдың чем баазазы, ону чөп ажыглаары болгаш камналгалыг чарыгдаары. Эрткен чайын район 13 муң тонна ажыг сигенни, 54 муң ажыг тонна силосту, 8779 тонна силосту белеткеп алган. Саванның, сиген далганының курлавыры база арбын тургустунган. Ынчангаш чижеглей алган бир башка онаашдыр 13,7 центнер чемгерилге единицазы онаажып турар ийикпе малдың чем-биле хандыртынганы 89 хуу.

Кыштаглаашкынны организастыг эрттирери мал ажылын чедиишкинниг хөгжүдеринге, күрүнеге мал ажылының продуктуларын садарының пландарын күүседиринге улуг идигни бээр.

Чер-черлерде улусчу контролёрлар ажыл-агыйларның кышка белеткелин баш удур хынаан. Партия райкомунуң төлээлекчилериниң, специалистерниң киржилгези-биле массалыг хыналданы октябрьда чорудуп турда, хөй четпестер илерээн. Хойжуларның бажыңнарын четче септевээн, чугайлаваан, дозулаваан фактылар турган. Мал кажаалары чаа септеттинип, чамдык кажааларның өдээн безин аштаваан болган. Өске-даа четпестерни контролёрлар ынчан тодараткан. Түңнелдерни партия райкомунуң бюрозунга чугаалажып, кышка белеткелдерни доозарының хуусаазын тодараткан.

Октябрьның бирги чартыында активтиң ол-ла күжү-биле ийиги хыналданы чоруткан. Ооң түңнелинде ажыл-агыйларның удуртукчулары шугумчулелден шын түңнелдер үндүрүп, малчыннар бажыңнарын, кажааларның белеткелин шуут доозарының соңгаарлаттынмас хемчеглерин алган. СБФ-леринче мал чемин сөөртүп, бөдүүн чемнерни хээндектеп, өске-даа чүүлдер кылдынган. Ам мал чеми белеткээр ол кухня, бир кормоцех ажылдап турар. Хойжу бригадалар мал чеми-биле хандыртынган, шагжаларны, клеткаларга калбак ыяштарны немей белеткээн болгаш төрүүр хойлар кодаңнарынга чедирген.

«Өөк» совхозта улусчу контролёрлар кыштаглаашкын үезинде хайгааралды билдилиг организастаан. Бөлүктүң мал ажылының талазы-биле секторунуң составында саанчылар, кадарчылар, хойжулар, специалистер кирген, олар фермаларның, хойжу бригадаларның ажылын доктаамал контрольда тургускан. Мал чеминиң камгалалын, шын чарыгдалын, кормоцехтерниң ажылын олар үргүлчү хынап турар. Ажыл-агыйда мал чемин рацион ёзугаар шын чарыгдаарынга хайгааралды тургускан. Мал чемнериниң складтарында деңзилерни тургускан, бүгү мал чемин оларны дамчыштыр чарыгдап келген. Ферманың ниити көргүзүүнге бо чорук эки салдарны чедирген. Ажыл-агый эрткен чылын пландан ажыр 172 тонна сүттү күрүнеге саткан. Арыг дүк дужаар планны 104 хуу күүсеткен, ооң мурнундагы чылга деңнээрге күрүнеге дүк садарының хемчээли өскен.

«Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырының хойжуларында кыштаглаашкын хүр. Ында кодаңнарже бөдүүн мал чемин четчири-биле чедирген, төрүүр хойлар кодаңнарын комбикорм болгаш сула-биле хандырган. Малчыннарга оттулар чүүлдү чедирип берген. Ажыл-ишчилерге таарымчалыг байдалдарны тургузарынга улусчу контролёрлар боттарының үлүүн киирип, совхозтуң дирекциязынга, партия организациязынга идепкейлиг дузалажып турар.

Районда кыштаглаашкынны эрттирип турарында шиитпирлезе чогуур айтырыглар бар. Чижээ, «Хадын» совхозта, «Кызыл тараачын» совхозтуң Билелигде, «Саян» совхозтуң Сушьта кыштаглаашкын эң-не нарын эртип турар. Ында фермаларда мал чеми чамдыкта үзүктелип, малды өй-шаанда суггарбас, кажааларны чогуур үезинде аштавас чоруктар бар. Бо фермаларда күш-ажылдың сагылга-чуруму чогуур деңнелде тургустунмаан, хүлээнген ажыл дээш ажылдакчылардан негелдени бедитпээн. Ооң уламындан чамдык саанчылар ажылче үнмейн, инектери саглынмайн баргылаар чоруктар илерээн. Бо дугайында принципиалдыг, шыңгыы чугааны коллективтерге чоруткан. Хайгыылчыларның кирген материалдарын ёзугаар совхозтар дирекциялары буруулугларга хемчег онаагаан. Фермаларда байдал чоорту экижип турар.

Улусчу контролёрлар мал чемнериниң курлавырының камгалалын күштелдирериниң айтырыгларынче онзагай кичээңгейни салып турар. Ылаңгыя күскү дүжүттен алдынган саванны камгалаар болгаш бүрүн ажыглаарын ам хайгааралда алган. Район ховулардан 25548 тонна саванны чыыр планныг, амгы үеде сарааттап, пресстеп, шыгжаар черлерге чедиргени, а ол ышкаш өске-даа ажыл-агыйларже сөөртк ени 25246 тонна. Контролёрлар чемнерни малга саза бастырар чоруктар-биле демиселди чорудуп, ол дугайын ажыл-агыйларның удуртукчуларынга доктаамал информастап, ниитиниң болгаш хуузуну малын ажаап, кадарарының айыттынган чурумун үрээн кижилерге хамаарыштыр хемчег алырының талазы-биле негелдени тургузуп келген.

Кыштаглаашкынның эрттирип турарында четпестерни эдериин, бүдүрүлгени механизастаарының айтырыын, мал ажылының продуктуларының шынарын экижидер, малчыннарга таарымчалыг байдалдарны тургузарын улусчу контролёрлар кичээңгейниң төвүнде тургускан. Фермаларда, бригадаларда ажыл-херектиң байдалын бүгү талалыг анализтээри, мал ажылының ажыктыын бедидеринге бүгү тала-биле идигни бээри, планныг онаалдаларның күүселдезин хандырары оларның чугула херээ болур.

Л. ШУТОВ,
Бии-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

АКТИВЧИЛЕР-БИЛЕ

Районнуң совхозтарында, бүдүрүлгелеринде, албан черлеринде, организацияларында улусчу контрольдуң 220 хайгыылчылыг он тос бөлүү, чээрби дөрт постузу бар. Контролёрларның хөй кезии коммунистер болгаш комсомолчулар.

Олар партия организацияларының идепкейлиг дузалакчылары. Сөөлгү ийи чылда 612 удаа хыналдаларны чер-черлерге чоруткаш, ооң чартыктан хөйүн бөлүктерниң хуралдарынга сайгарган. Бо чорук чамдык түңнелдерни берген. Күш-ажылчы коллективтер мурнунга тозан хире ажылдакчы дыңнадыг кылган, илерээн четпестерге хамаарыштыр чамдык кижилерге администрация, хөй-ниитиниң, эш хуу судтарының хемчээн хүлээткен.

Бо ажылдарга хөй контролёрлар үлүүн кирген. «Чаа орук» совхозта контролёрлар эрткен чылын үжен ажыг хыналда чоруткан, четпестерни баш удур чайладырынче кол кичээңгей салган. Түңнелдерин бөлүктүң хуралдарынга чугаалажып, районнуң улусчу контроль комитединге үш материалды кирген. Хайгыылчыларның хыналдаларының түңнелдерин ёзугаар совхоз дирекциязы дужаалдарны үндүрген. Контролёрлар чайын кыргылданы, мал чеминиң белеткелин, кыштаглаашкынга белеткел база ону эрттирер талазы-биле ажылды хайгаарап, план ёзугаар ажылдаан.

Ол ышкаш «Нарын» совхозта улусчу контролёрларның ажылы элээн идепкейжээн. Сөөлгү ийи чылда олар техниканың ажыглалы, кадагалалы малдың чаш төлүнүң камгалалы, СБФ-зинде байдал, өске-даа ажылдарны хынаан. Райпода, район эмнелгезинде контролёрларның ажылы элээн идепкейжээн.

Улусчу контролёрларның бүгү-эвилел хуралының материалы-биле районнуң бүгү хайгыылчылары таныжып, сорулгаларын тодараткан. Амгы үеде контролёрларның мурнунда бир чугула айтырыг — тудугда капитал салыышкынны шиңгээдип ап турарында, күш-ажылды организастаанында, тудуг материалдарының кадагалалында бар улуг четпестерни чайладыры болур.

Ооң ыңай техника эдилелиниң шыңгыы хайгааразы чогуур айтырыг. Ылаңгыя Ленин аттыг совхозта бо ажыл дыка четпес, техниканың хуусаа четпээнде ажыглалдан үнери хөй. Контролёрлар ону хыназа-даа эчизинге чедир дээштиг хемчеглер ап чорутпайн келген.

Ол-ла совхозтуң № 2 хойжу бригадазында малчыннарның малы бригаданың хоюнуң үштүң бир кезии болуп турар. Ооң түңнелинде кыштаг, хонаш чедишпес, кажаа сыңышпас чоруктар бар. Бо талазы-биле дээштиг хемчеглерни контролёрлар, көдээ Совет, ажыл-агый удуртукчулары, хөй-нииити-биле бир демниг ап чорудар апаар.

Четпестерни өй-шаанда эскерип, ону баш бурунгаар болдурбазы, хажыдыышкыннарның чылдагааннарын хынамчалыг өөренип көргеш, боттуг хемчеглер алыры контролёрларның чугула сорулгазы.

К. ЕНЗУК,
Эрзин районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

ДЭЭШТИГ БОЛГАН

Районнуң улусчу контроль комитеди совхозтарда улусчу контроль бөлүктериниң кежигүннериниң киржилгези-биле ажыл-агыйларда, ниитиниң чемненилге черлеринде картофельди кадагалап, шыгжап турарының байдалын хынап көрген.

«Шекпээр», «Дөн-Терезин» совхозтарның картошка урган складтарының иштики байдалы эки, үрелгеннерин өй-шаанда аңгылап, төп турар.

«Хемчик» совхоз картофельди багай кадагалап турарындан, оларның 15—20 хуузу үрелип эгелээн. Ооң чылдагааннарын тодараткаш, кандыг хемчеглерни алырын ажыл-агыйның дирекциязынга сүмелээн. Хайгыылчыларның илереткен четпестерин эдер хемчеглерни дораан ап эгелээн. Үрелген картошкаларны аңгылап, ылгаары-биле 27 кижи ажылдап турар. Оон өске-даа четпестерни чайладырының хемчеглерин алган.

В. ДОРЖУ.
Барыын-Хемчик район.

ХАРЫЫСАЛГАНЫ БЕДИДЕР ҮЕЗИ КЕЛБЭЭН БЕ?

Улусчу контролёрларның Бүгү-эвилел чөвүлел хуралынга эш К. У. Черненконуң ханы утказыг чугаазын «Шекпээр» совхозтуң хайгыылчылары улуг сонуургал-биле хандыр өөренгеш, орта дүүштүр боттарының ажылын хандыр анализтеп көрген. Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының материалдарын, эш К. У. Черненконуң чугаазында айтыышкыннарын ажыл-чорудулгазының программазы кылдыр олар хүлээп алгаш, ону күүседир дээш ажылдап турарлар.

Улусчу контроль бөлүүнүң кежигүннери совхозтуң планныг онаалдаларының күүселдезинче, продукция бүдүрерин көвүдедиринче, ооң шынарын экижидеринче сөөлгү үеде кичээңгейни салгаш, бо талазы-биле он бир хыналданы чоруткаш, чамдык четпестерни илереткеш, ону эдериниң дээштиг хемчеглерин алган. Часкы, чайгы, күскү сезоннуг ажылдар үезинде бригадаларга улусчу контрольдуң түр постуларын тургускаш, оларның ажылын идепкейжиткен. Ооң түңнелинде часкы хову ажылдарының, мал чемнериниң белеткелиниң, дүжүт ажаап алыышкынының үезинде чедир кылдынмаан ажылдарны, четпестерни илереткеш, ону эдип алырынга чогуур дузаны совхоз дирекциязынга чедирген.

Бистиң бөлүктүң хайгыылчылары совхоз бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү адырларынга хыналдаларны кылгаш, четпестерни илереткеш, хынаан коллективке, совхоз дирекциязынга ону эдериниң хемчээн алыры-биле дыңнадып турар бис. Ындыг-даа болза чамдык хыналдалар дээш чок артып, четпестер хевээр катаптап турар. Совхозтуң машина-техниказының эдилелин, кадагалалын, кывар-чаар материалдарының чарыгдалын хынааш, элээн четпестерни илереткен бис. Ол четпестер ам-даа чайлаттынмаан. Ол чүден болганын, өөренип көөрүвүске, ону башкарып, удуртур специалистерниң ээ-харыысалга чогундан, оларның механизаторлар ортузунда ажылды кошкак чорудуп келгенинден болуп турар. Чаңгыс чижек. Күскү ажаап алыышкынга киржип турган көдээ ажыл-агый машиналарын ам-даа бөлүп албаан, оларны чуртталга бажыңнарының чанында болгаш өске-даа черлерде үрелип чыдарын көрүп болур.

Совхозтуң экономиказының кол адыры — мал ажылы, ооң баш санын өстүрер, продуктуулуун бедидер дээш бүгү-ле хемчеглерни ап турар. Бистиң улусчу контроль бөлүүнүң кежигүннери мал кыштаглаашкынының байдалын, мал чемнериниң чарыгдалын хынап көрүп, четпестерни эдеринче чогуур дузаны чедирип келген. Ынчалза-даа малдың баш саны көвүдевейн, продуктулуу өспейн турары чажыт эвес. Төрүүр чүс баш кыс малга онааштыр хураган, бызаа алырының планы күүсеттинмейн келген, ооң түңнелинде малдың баш саны кызырлып турар. Ылаңгыя фермада саар инектерниң баш саны кудулаан. Бо чүден болганыл дээрге база-ла зооветспециалистерниң четпес ажылындан, харыысалга чогундан болган деп ажыы-биле чугаалаар апаар. Малдарны өстүрериниң, продуктуулуун бедидериниң дешпилгелиг аргаларын, мурнакчы дуржулгазын нептередир хемчеглерни албайн турар.

Машина-техниканың болгаш мал ажылының специалистери бо хире четпес ажылдап турда, совхозтуң дирекциязы, партком, райкүүскомунуң көдээ ажыл-агый эргелели оларның онаашкан ажылынга харыысалгазын бедидер дээш тодаргай хемчеглерни албаан. Он бирги беш чылдың доозукчу чылында ол четпестерни эдер, даандырган ажыл-херээнге кижилерниң харыысалгазын бедидер үе келбээ бе?

Н. ООРЖАК,
«Шекпээр» совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы.

ХҮНДҮЛЕЛ САМБЫРАЗЫНДА

Идепкейлиг ажылдаан бөлүк улусчу контролёрларны Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң хүндүлел самбыразында киирген. Оларның аразында Кызылдың районнар аразының сельхозтехниказында Н. М. Злыгостев, Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозта М. С. Мөөктээр, Бии-Хемде «Кызыл тараачын» совхозта Р. Т. Кечил-оол болгаш өскелер-даа бар.

Ол ышкаш үжен ажыг улусчу контролёрларга Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң хүндүлүг бижиктерин тывыскан.

Эрзин районнуң «Чаа орук» совхоз К—700 деп тракторлары чок хирезинде ындыг тракторларның беш дугуюн садып алган. Аңаа 1156 рубльди төлээн. Ол дугуйлар беш чыл иштинде совхозтуң складында өлүг капитал болуп чыдар.

Совхозтуң удуртукчуларының аразынга мындыг чугаа болган.

— Дугуйларны канчаар ажыглаарыл, дарга?

— Шынап-ла, элдеп болган чүве, ажыглаарының ажыктыг аргазын бодап көрүнерем.

— Тарыыр ыяштарның дөзүнге салып алыр болза чогуур эвес бе, хөй суг кирер ыяштар суксавас, эки өзер.

— Ол-дур харын, черле угааныг сен ийин.

Г. МАКАРОВТУҢ чураан чуруу.

Рейд

«ЧАЙЫН ШАНААҢ, КЫЖЫН ТЕРГЕҢ БЕЛЕТКЕ»

Амгы үеде көдээниң ишчилериниң мурнунда чугула сорулгаларның бирээзи болза часкы хову ажылдарынга киржир тракторларны, кожуг машиналарын кыска хуусаада эки шынарлыг септээри болур. Ынчангаш бо чугула ажылды совхозтар кайы хире чорудуп турарын районнуң улусчу контроль комитединиң рейд бригадазы хынап көрген.

Районнуң ажыл-агыйлары эрткен чылдың дөрткү кварталында 30 тракторну септээр турган, ону күүсеткен. «Сүт-Хөл» совхозтуң трактор септелгезиниң чорууп турарын рейд бригадазы хынап көөрге, ажылды организастааны багай эвес болган. Септелгеде дуржулгалыг механизаторларны быжыглаан, оларның кылыр ажылын тодаргай айыткан, чарышты организастаан. Ооң түңнелинде ажыл-агый тракторлар септелгезин дүрген, шынарлыг чорудуп турар. Дөрткү кварталда 9 тракторну септээр планныг турган. 15-ти белениниң шугумунда тургускан. Механизаторлар Сат Кара-оол, Василий Моңгуш, Ондар Океров тракторларны эки шынарлыг септеп, күш-ажылчы маргылдаага мурнап турарлар. Бирги кварталда янзы-бүрү марканың 18 тракторун септээр даалгалыг, ону күүседир дээш идепкейлиг ажылдап турарлар.

«Алдан-Маадыр», «Октябрь 30 чылы», Карл Маркс аттыг совхозтарның септелге мастерскаяларынга баарывыска механизаторларның ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунмаан: соок, чырык чедишпес, станоктар четче ажылдавас. Ындыг байдал бүдүрүкчүлүг, эки шынарлыг, дүрген ажылдаарынга шаптыктап турар. Ооң уламындан «Алдан-Маадыр» совхоз дөрткү кварталда септезе чогуур 2 тракторну, Карл Маркс аттыг совхоз 3 тракторну септеп шыдаваан. Ол тракторларга херектиг артык кезектерни тып албааны илерээн, ооң уржуу-биле септелгениң хуусаазы узап турар.

Совхозтарның директорлары, специалистери болгаш механизаторлары часкы хову ажылдарынга киржир кожуг машиналарының септелгезин эрткен чылдың дөрткү кварталында бүрүн дооскан турарын эки билир, ынчангаш септелге ажылдарын шынарлыг болгаш дүрген чорударының хемчеглерин алыр хүлээлгелиг турбуже, бо херекти чугулага көрбээни рейд үезинде тодараан. Карл Маркс аттыг совхоз 31 сеялканы, 29 культиваторну, 7 андазынны бүрүн септээн боордан башка өске ажыл-агыйлар септелгени уламчылавышаан. «Октябрь 30 чылы» совхозка бо ажыл эң-не оожум чоруп турарын хыналда көргүскен. Мында септезе чогуур 30 андазындан, 27 сеялкадан чүгле он-онну белеткээн. Септелге кылыр кадрлар ам-даа четчелеттинмээн болганда ында ажылды организастааны багай. Көдээ ажыл-агый машиналарының механиги безин чок болган. Андазын чалгыны, янзы-бүрү бистер, ээриндерни болгаш өске-даа артык кезектерни эвээшти эккеп турар. «Алдан-Маадыр» совхозта септээр ужурлуг көдээ ажыл-агый машиналары ам-даа бар.

Техниканы эки шынарлыг септээри, ону бүдүрүкчүлүг, камналгалыг ажыглаары, часкы хову ажылдарын агротехниктиг чурумнар ёзугаар чорудары механизаторларның билииниден, мергежилинден улуу-биле хамааржыр болгай, ону барымдаалааш рейд бригадазының кежигүннери совхозтарның дирекциялары механизаторлар өөредилгезин канчаар организастааның сонуургап көрген. Карл Маркс аттыг совхозта механизаторларның өөредилгези организастыг, шынарлыг эртип турар. Эң-не хөй техникалыг «Алдан-Маадыр», «Сүт-Хөл» совхозтарда механизаторларның өөредилгезин четпес чорудуп турарын илереткен.

Рейд бригадазы совхоз бүрүзүнүң часкы хову ажылдарынга киржир техниканың септелгезин хынап көргеш, ооң түңнелин ажыл-агыйның удуртукчуларынга, специалистеринге дыңнадып, чугаалашкаш, моон соңгаар чүнү кылырын тодаргай айыткан. Көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезин январьда, тракторларның септелгезин бо чылдың бирги кварталында эки шынарлыг доозарын сүмелээн. Ол ышкаш механизаторлар өөредилгезиниң деңнелин бедидериниң хемчеглерин алган.

Рейд бригадазының кежигүннери:
Ч. ОНДАР, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы, Ш. МОНГУШ, районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар көдээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи, О. КАҢ-ООЛ, улусчу контролёр.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

СЭКП ТК-ның октябрь (1984 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр мелиорастаан черлерниң шөлдерин улгаттырарының база оларның ажыктыын бедидериниң талазы-биле ажыл кылдынып турар. Суг мөөңнелдирер суггарылга черлери калбарган, суггарылгалыг болгаш кевирген черлерге минералдыг база органиктиг чемишчидилгелерни хөйнү аппарып төккен.

Мал ажылында эки түңнелдер чедип алдынган, продукцияның бүгү хевирлерин бүдүрери улгаткан. Ниитиниң ажыл-агыйларында инектиң продуктулуу бедээн, сүттүң ортумак саалдазы 2 хуу өскен.

Малды болгаш кушту (дириг деңзи-биле), сүттү күрүнениң садып алганы 1983 чылдыы-биле деңнээрге, 4 хуу, дагаа чуургазы—3 хуу өскен. Мал ажылының продуктуларын садып алырының планы ажыр күүсеттинген.

Көдээ ажыл-агый продукциязының кол хевирлерин бүдүрериниң орулгалыг болуру чедип алдынган. Колхозтарның болгаш совхозтарның бүгү ажыл-чорудулга талазы-биле 1984 чылда орулгазы 18 миллиард рубль ажыг болган.

Чедип алган чедиишкиннер-биле чергелештир чамдык колхозтар болгаш совхозтар чер база мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планын күүсетпээн. Бүдүрүүшкүннү өстүрериниң курлавырлары чедир ажыглаттынмайн келген, техниканың аңаа турар чоруу, көдээ ажыл-агый продукциязының чидириглери, ажык чок артык чарыгдалдар болдунуп турар.

Колхозтарның болгаш совхозтарның материал-техниктиг баазазы быжыгып турар. Көдээ ажыл-агыйга техника бээриниң дыка хөй хевирлериниң, чемишчидилгелер база мал чеминге химиктиг немелделер бээриниң планы күүсеттинген.

Көдээ ажыл-агыйны бүдүрүлгениң чепсек-херекселдери-биле хандырып турар адырларын кииририштирер агроүлетпүр комплекизинге капитал салыышкыннары 55 миллиард рубль болган, ооң иштинде көдээ ажыл-агыйга 45 миллиард рубльди чарыгдаан.

Транспорттуң бүгү хевирлериниң чүък сайгарылгазы 7,7 триллион тонна-километр болган, 1983 чылдаазы-биле деңнээрге, 2,9 хуу өскен; пассажир аргыштырылгазы 991 миллиард пассажир-километр четкен болгаш 2,1 хуу өскен.

Демир-орук транспорту ниитизи-биле чүък сөөртүлгезиниң болгаш чугула чүъктерниң чүък сайгарылгазының, чүък сөөртүлгезинде хаара туттунган ажылдакчыларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнүң планы күүсеттинген. Чүък сөөртүлгезиниң бүгү немей өзүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүргениниң күсели-биле чедип алдынган. Чүък сөөртүр поездиниң ортумак деңзизи улгаткан. Ооң-биле кады пассажир аргыштырылгазының, локомотивтерниң болгаш чүък вагоннарының хонукта ортумак бүдүрүкчүлүүнүң планы күүсеттинмээн.

Далай транспорту-биле даштыкыга база чурт иштинге эжиндиришкинге чүък сөөртүлгезиниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы ажыр күүсеттинген.

Хем транспорту-биле чүък сөөртүлгезиниң ниити планы күүсеттинген. Чүък сайгарылгазының, пассажир аргыштырылгазының, пассажир сайгарылгазының даалгалары чедир күүсеттинмээн.

Автомобиль транспорту чүък сөөртүлгезиниң, пассажир аргыштырылгазының база саарылгазының болгаш чиик таксилерниң төлевирлиг чорууунуң планын күүсеткен.

Нефть болгаш нефть продуктуларын дамчыдар транспорт чүък сайгарылгазын ооң мурнундаазындан бичии улгаттырган, ынчалзажок план чедир күүсеттинмээн. Нефть болгаш нефть продуктуларын сордуруп чорударының хемчээли даалгалардан куду деңнелдиг боп келген.

Газ үлетпүр министерствозунуң газ дамчыдыкчылары бараанныг газ бээриниң планын күүсеткен, ооң хемчээли чыл дургузунда 54 миллиард кубометрге өскен.

Агаар транспорту пассажирлер аргыштырарының, сайгарылгазының, чүък сөөртүлгезиниң ниити хемчээлиниң болгаш улус ажыл-агыйының адырларын хандырар талазы-биле ажылдарының планын ажырган. Ужар чүүл-биле химиктиг ажылдарны 103 миллион гектарга кылып чорутткан.

Ынчалзажок транспорттуң чамдык хевирлери-биле кезек эң чугула чүъктерни сөөртүр талазы-биле улус ажыл-агыйының херегледери долузу-биле хандыртынмаан.

Харылзааның бүдүрүлгелери продукция хемчээлиниң болгаш харылзааның чепсек-херекселдерин хөгжүдериниң кол-кол көргүзүглериниң планын күүсеткен; продукцияның немей өзүлдези 5 хуу болган.

Улус ажыл-агыйында ажылдап турар бүдүрүлгелерниң санында үлетпүрнүң 200 чаа күрүне бүдүрүлгелери кирген деп, ССРЭ-ниң ТСЭ-ниң медээзинде айыткан. Ажылдап турар бүдүрүлгелерниң чаартылгазы болгаш техниктиг эде дерилгези улуг хемчээлдиг боттанып келген. Хөй санныг чурттталга бажыңнары, школалар, эмнелгелер, уруглар албан черлери болгаш социал-культураның өске-даа объектилери ажыглалда кирген. Электроэнергетикада ажылдап турарларның санында Калинин болгаш Запорожье АЭС-тер, Саян-Шушенск ГЭС-тиң база чамдык өске-даа электростанцияларның чаа турбиналары кирген.

Газ үлетпүрүнде ниити узуну 11 муң километр магистральдыг газ дамчыдыкчыларының участоктары ажыглалда кирген. Уренгой-Төп-1 магистральдыг газ дамчыдыкчызы ажыглалга хуусаа бетинде дужааттынган.

Кара металлургияда Гомель областа Белоруссияның металл заводу ажылдап турарларның одуруунда кирген; демир рудазын тывар, демир рудазындан концентрат бүдүрер талазы-биле күчүлер ажыглалда кииртинген.

Байкал-Амур демир-орук магистралында кол демир-орук шугумун тударының ажылдары хуусаадан эрте доозулган, ооң бүгү дуртунда поездилерниң ажылчын шимчээшкини эгелээн.

Агроүлетпүр комплекизиниң адырларында минералдыг чемишчидилгелер, көдээ ажыл-агый машиналары болгаш оларга артык кезектер мал ажылынга болгаш мал чеми, мал чеми ажыткыларын бүдүрериниң машиналары болгаш дериг-херекселдерин бүдүрүп үндүрер талазы-биле күчүлер ажыглалда кирген. Эът, чалаң сүт продукциязын, хлеб-булочка кылыгларын бүдүрер болгаш өске-даа күчүлер ажыглалда кирген.

Көдээ ажыл-агыйда 6,6 миллион баш кирер мал кажаалары, механизастаан фермалар болгаш комплекстер, барык 10 миллион баш кушка кажаалар, төрүүр 4 миллион дагаага база эът угланыышкынныг чылда 71 миллион баш куш азыраар куш фабрикалары, 22 миллион кубометр ишкирлиг силос болгаш сенаж салыр тудуглар, элеваторлар, комбикорм бүдүрүлгелери болгаш өске-даа тудуглар ажыглалда кирген.

Улус ажыл-агыйынга капитал салыышкыннары акшаландырыышкынның бүгү дөстериниң күсели-биле 172 миллиард рубльден хөй болган. Ажылдап турар бүдүрүлгелерни техниктиг эде дерииринге болгаш чаартырынга 30 миллиард хире рубльди үндүрген, ол дээрге мурнунда чылдаазынга бодаарга 5 хуу хөй.

Капитал салыышкыннарының чылда ниити хемчээлинге хамаарыштыр алырга, доозулбаан тудугларының хемчээли элээн кызырылган.

Ооң-биле кады кол фондуларны база чамдык бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмээн. Капитал салыышкыннарының база материалдыг курлавырларның ажыглалга кирер тудугларга болгаш объектилерге чогуур мөөңнелгези, оларны ажыглалга удаа-дараа киирери, чогуур шынары хандыртынмаан. Дыка хөй организациялар бараанныг тудуг продукциязының, керээлиг ажылдар хемчээлиниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң болгаш ажылдарның бот-үнезин чиигедириниң планын күүседип шыдаваан.

1984 чылда чоннуң чаагай чоруунуң улам ыңай өзүлдези чедип алдынган.

Национал орулганың дөрттүң үш кезиин чоннуң хереглелинге ажыглаан, а чурттталга болгаш социал-культура тудугларынга чарыгдалдарны катай алгаш көөр болза, национал орулганың бештиң дөрт кезиин чоннуң чаагай чорууунче дорт углаан.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга күш-ажылды камгалаарының болгаш байдалдарын экижидериниң, ону механизастаарының деңнелин бедидериниң талазы-биле хемчеглер боттанып келген.

Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак акша шалыңы 185 рубль болган; колхозчуларның күш-ажылының айда ортумак төлевири — 145 рубль.

Чурттакчы чон хереглелдиң ниитилел фондуларындан 139,5 миллиард рубль төлелгелерни болгаш чиигелделерни алган, азы 1983 чылдаазынга бодаарга, 4,7 миллиард рубль хөй. Ол төлелгелерни болгаш чиигелделерни барымдаалап алырга, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның шалыңы айда 254 рубльден 260 рубль чедир өскен.

Күрүнениң иштики чээлизиниң облигацияларын төлеп келген.

Акша эргилдезиниң турум байдалы хандыртынган.

Ажаалга кассаларынга ажылчы чоннар шыгжамырларын 15 миллиард ажыг рубльге көвүдеткен.

Күрүне болгаш кооперация садыының үүрмектеп садар бараан саарылгазы 316 миллиард рубль четкен болгаш 1983 чыл-биле деңнештирген өртектерге алырга, 12,7 миллиард рубльге өскен.

Чурттуң дыка хөй девискээрлеринде чурттакчы чонну мал ажылының продуктулары-биле база чоннуң хереглел бараанынарының чамдык хевирлери-биле хандырары экижээн. Ынчалза-даа үүрмектеп садар бараан саарылгазының чыл планы чедир күүсеттинмээн, чамдык аъш-чем болгаш үлетпүр бараанынарынга чоннуң өскен негелделери долузу-биле хандыртынмайн барган.

Чурттакчы чонга көргүзүп турар амыдырал ачы-дузазының хемчээли 1983 чылдаазы-биле деңнээрге, 5,8 хуу, ооң иштинде көдээ черлерге — 5,4 хуу өскен. Ынчалзажок план күүсеттинмээн.

Акшаландырыышкынның бүгү үнер дөстериниң күсели-биле 113 миллион дөрбелчин метр шөлдүг чурттталга бажыңнары туттунган, азы ол дээрге чаагайжыттынган чаа 2 миллион квартира-дыр. 10 миллион кижи чурттталга байдалын экижиткен.

Долгандыр турар бойдусту камгалаарынга болгаш бойдус курлавырларын чөп ажыглаарынга чарыгдалдарның (аргаляш ажыл-агыйын чорударынга чарыгдалдарны кииририштир) ниити түңү 9 миллиард хире рубль болган.

Өөредилгениң янзы-бүрү хевирлеринде 106 миллион ажыг кижи хаара туттунган. 1984 чылда 2,1 миллион специалистерни, ооң иштинде дээди эртемниг 0,9 миллион база 1,2 миллион тускай ортумак эртемниг специалистерни белеткээн.

Чурттакчы чоннуң эмчи хандырылгазы болгаш организастыг дыштанылгазы экижээн. Бүгү хевириниң эмчи специалистериниң саны 32 муң кижиге өскен болгаш 1136 муң кижи четкен.

Санаторийлерде, пансионаттарда, дыштанылга бажыңнарында болгаш баазаларында, турисчи баазаларда оруннар санынга 54 муң орун немешкен. Ол албан черлеринге 62 миллион ажылчы чоннар болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннери эмненген база дыштанган.

Күш-культураны болгаш спортту улам ыңай хөгжүдериниң хемчеглери боттанып келген.

1985 чылдың январь 1-де Совет Эвилелиниң чурттакчы чонунуң саны 276,3 миллион кижи болган.

(СЭТА).

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга

ЛИТВАНЫ ФАШИСТИГ ЭЖЕЛЕЛДЕН ХОСТААНЫ

1945 чылдың январь 28-те совет шериглер Балтикада порт-хоорай Клайпеданы немец-фашистиг эжелекчилерден хостаан. Ооң-биле Совет Литваның девискээринден гитлерчилерни үндүр сывыртаары доозулган. Ол хүннерниң уттундурбас болуушкуннарының, неман черниң төөгүзүнде дайын сөөлүндеги дөртен чылдарның дугайын Литва ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Рингаудас-Брониcловас Игнович Сонгаила СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

Литва черни фашист эжелекчилерден хостааны Ада-чурттуң Улуг дайынының төөгүзүнде эң улуг дээн «Багратион» операциязының уламчылаашкыны болган.

1944 чылдың июль 13-те армия генералы И. Д. Черняховский командылаан 3-кү Белорус фронтунуң шериглери литва партизаннарының идепкейлиг деткимчези-биле республиканың найысылалы Вильнюсту хостаан. Күзүн 1-ги Прибалтика база үш Белорус фронтулар неман черниң бүгү барыын девискээринге шаап халдаашкынче кирген. Октябрьның ортаа үезинде совет шериглер Клайпеданың чанынга келген. 1945 чылдың январьда хоорай дээш тулчуушкуннарга, өскелер-биле кады, генерал А. Урбшастың командылааны 16-гы литва адыгжылар дивизиязы шылгараан. Каттыжыышкын Кызыл Тук орден-биле шаңнаткан, эң-не шылгараан он дайынчыга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан. Порт-хоорайны хостааны дээш дивизия «Клайпеданың» деп атты алган.

1945 чылдың январь 28-те Совет Литваның хостакчылары маадыр дайынчыларга алдар кылдыр Москвага салют кылган.

Фашист эжелел республикага канчаар-даа аажок улуг материалдыг когаралды чедирген. Барыын чүкте тулчуушкуннар уламчылап турган, а ажылчы чон республиканың партия организациязының удуртулгазы-биле үрегдеткен хоорай, суурларны катап тургузарынче кирипкен. Үш-ле чыл эртенде, үлетпүр дайын мурнунуң деңнелин чедип алганы акы-дуңма совет республикаларының, бирле дугаарында улуг орус улустуң ачызы-дыр.

Бөгүнгү Литва улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге улуг чедиишкиннерлиг. Үлетпүр бүдүрүлгези 1940 чылдыы-биле деңнээрге 66 катап өскенин чугаалаарга-ла четчир. Буржуаз чагырыкчыларның дүжүнгедаа кирбейн чораан чаа адырлар тыптып келген. Ол дээрге прибор, судно тудуушкуну, нефтехимия-дыр. Литва бүдүрүлгелериниң марказын салган кылыгларны делегейниң 90 чуртунче үндүр садып турар.

Фронтучу хоочуннарның сагыжында Литва тараачыннарның ынай-бичии черлеринде чиңгис дуй алган бажыңнарлыг, элезиннерлиг, эртери берге малгаштыг чер болуп артып калган. Амгы колхозчу суур дээрге ужу-кыдыы көзүлбес тараа шөлдерлиг, шаандагы хуторжулар чурттап турар чаагайжыды кылган бажыңнарлыг агросуурлар-дыр. Литва мелиораторлар 2,5 миллион гектар черлерни ажыглалга киирген болгаш эрткен чылын республиканың тараажыларынга рекордчу дүжүттү алырынга дузалаан.

Тиилелге байырлалының соонда республика литва улустуң төөгүзүнде база бир тураскаалдыг хүннү —Совет эрге-чагырганы катап тургусканының 45 чыл оюн демдеглээр. Ам бүдүрүлге коллективтери беш чылдың доозукчу чылынга бедиткен хүлээлгелерни алган канчаар-даа аажок улуг политиктиг болгаш күш-ажылчы кедүрлүүшкүн-биле ажылдап турар. Олар экономикага чедип алдынган эки чүүлдерни быжыглаар болгаш көвүдедир дугайында, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы К. У. Черненконуң айтыышкыннарын боттандырарынга бүзүрелдиг, олар Улуг Тиилелгениң 40 чылын, төрээн Коммунистиг партиязының XXVII съездизин төлептиг уткуур.

(СЭТА).

ЧАПАЕВТЕР

Шевер бызаңчы болгаш чазаныкчы Василий Чапаевтиң тайбың күш-ажылын делегейниң бирги дайыны шуут-ла үзүп каан. Будайка суурдан ол бодунуң уругларын — дөрт харлыг Сашазын, ийи харлыг Клавазын, мырыңай чаа төрүттүнген Аркадийин Самара губерниязының Балаково суурунда төрелдеринге аппарып каан. Каш-ла ай болгаш фронтудан ээп келир кылдыр сагындырган. Ол ээп келбээн, ооң сөөлүнде революция болган, хамааты дайыны эгелээн...

Хамааты дайынның алдарлыг маадыры, революцияның херээ, чоннуң аас-кежии дээш коргуш чок чалбыыштыг демиселчилерниң бирээзи, дивизия начальниги Василий Иванович Чапаев тиилелгениң хүнүнге чедир чурттавайн барган. Ооң ачазы Иван Степанович болгаш авазы Екатерина Семеновна олар оглунуң уругларын сагыш човангыр ёзу-биле өстүрүп каан. (Чапаевтиң бичии уруглары незинден дайын мурнунда-ла чарылган турган).

В. И. Чапаевтиң ийи оглу өзүп келгеш, кандыг орукту, чүү профессияны шилип алырынга саат чок болганнар: ВЦИК аттыг шериг школазын (амгы үеде РСФСР-ниң Дээди Соведи аттыг Москваның ниити командылалдың дээди училищези) Александр дооскан. Александр Васильевич Чапаев Ада-чурттуң Улуг дайынынга адазы ышкаш, эрес-маадырлыы-биле киришкен, Москва чоогундан Прибалтикага чедир дайынның оттуг оруктарын эрткен. Амгы үеде ол чоннуң, ылангыя аныяктарның мурнунга лекцияларны, беседаларны кылып, шериг-патриоттуг улуг ажылды чорудуп турар. Халашкан генерал-майор А. В. Чапаевтиң сактыышкыннарын Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 40 чылынга белеткелдиң амгы хүннеринде школачылар, студентилер, ажылчын, тараачын аныяктар улуг сонуургал-биле дыңнап турар. Аркадий Чапаев РККА-ның Шериг-агаар ужар чүүл күштериниң шериг-теоретиктиг школазынга (Ленинград хоорай) өөренип турган. Энгельс хоорайның ужар чүүл школазын ол дооскан сөөлүнде 89-ку бомбалакчы ужар чүүл эскадрильязының ужудукчузунга томуйлаткан. Лейтенант Аркадий Чапаев удавааанда ТБ-3 самолёттуң экипажының командири болган.

Шериг-агаар ужар чүүлүнүң профессору Н. Е. Жуковский аттыг инженер академиязынче ону өөредип чоруткан. Академияга бир чыл өөренген сөөлүнде аңаа улуг лейтенант шериг адын тывыскан. 1939 чылдың июль 7-де, дайынчы өөредилгениң үезинде ол маадырлыы-биле өлген.

Клавдия Васильевна Чапаева СЭКП ТК-ның чанында Партияның дээди школазын дооскан. Партия ажылынга ол хөй чылдарда ажылдап келген. Амгы үеде пенсияда.

В. ПИНЧУК,
полковник.

Социализм чурттарында

МООЛ ТУДУГЖУЛАР РАПОРТТААН

УЛАН-БАТОР. МАР-ның тудугжулары эрткен чылын улуг чедиишкиннерлиг болган. Олар он-он үлетпүр болгаш социал-амыдырал тудугларын кылгаш, ажыглалда киирген. Оларның аразында — Багануур разрезиниң чылда-ла 2 млн. тонна казар хөмүр-даш күчүлүг бирги ээлчээ, Хутульдуң цемент-чугай комбинадының тудуг чугайы бүдүрүп үндүрер бүдүрүлгези, Эрдэнэт хоорайда аъш-чем комбинадының ийиги ээлчээ болгаш хевис фабриказы, Улан-Баторда кондитер комбинады болгаш Пионерлер ордузу, профессионал-техниктиг училищелерниң чаа-чаа өөредилге корпустары бар.

Республиканың чурттталга фондузунуң ниити шөлү 190 муң дөрбелчин метр чаа, чаагайжыды туттунган квартиралар калбарткан. Ооң түңнелинде муң-муң моол өг-бүлелер чурттталга байдалын экижидер аргалыг болган.

Моол тудугжулар боттарының ол чедиишкиннерин акы-дуңма социалистиг чурттарның, бирги ээлчегде ССРЭ-ниң дузаламчызы-биле холбаштыр көрүп турар.

СОВЕТ ЧАГЫГЛАР ЁЗУГААР

ПРАГА. Копршивницада автомобиль кылыр «Татра» чехословак заводтуң коллективиниң экспорт программазында социалистиг чурттарже, бирги ээлчегде Совет Эвилелинче продукция чорудуп бээринче кол кичээнгейни угландырган. Чижээ, эрткен чылын бүгү продукциязының 70,5 хуузун ол бүдүрүлге чери даштыкыже үндүрүп чоруткан. Ол дээрге, кандыг-даа орукка торулбас хөй чүък сөөртүр, амгы үениң болбаазырангай автомашиналары, ол ышкаш четчелел бөлдирлери болгаш кезектери-дир.

Чаңчыл ёзугаар Совет Эвилели — Копршивницаның автомобиль кылыкчыларының продукциязының кол садып алыкчызы боор турар. 1984 чылда ССРЭ-ге бээр «Татра-815» дээр 5,1 муң ажыг автомашиналарны кылып үндүрген. Олар Сибирьниң болгаш совет соңгу чүктүң оруктарынга шенелделерни чедиишкинниг тудуп эрткен. Акы-дуңма чурттарның улуг хемчээлдиг чагыглары чехословак машина кылыкчыларының бүдүрүлгени калбартып, сайзырангайжыдарынга, садыг талазы-биле эвилелчилер-биле сырый харылзааларны тударынга, күш-ажылдың социалистиг хуваалдазынга идепкейлиг киржиринге дузалап турар.

ПОРТ АЖЫЛЧЫННАРЫНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

ХАНОЙ. Акы-дуңма Вьетнамга муң-муң тонна минералдыг чемишчидилгелерни аппарып берген «Междуреченск» дээр совет судно Хайфон портталы хуусаадан үш хонук эрте үнүп чорупкан. Чүък дүжүрериниң шалыпкын темпизи порт ажылчыннарының 300 муң хире донг-акшаны камнап алыр аргазын берген.

Совет Эвилелинден болгаш өске-даа социалистиг чурттардан барган корабльдерни ол порттуң ажылчыннары онзалап көрүп турар — Хайфоннуң докер-ажылчыннары-биле ол портка чеде берген судноларның далайжыларының аразында интернационалчы социалистиг чарыш Вьетнамның Соңгу чүгүнүң кол «далай хаалгаларының» күш-ажылчы чедиишкиннериниң чарылбас кезээ апарган.

(СЭТА).

Лаос Улус-Демократтыг Республика, Акы-дуңма ол чурттуң найысылалы — Вьентьян хоорайда совет номнар делгелгезинде.

В. Хаустовтуң фотозу.

(СЭТА).

ЫНДЫГ БҮДҮРҮЛГЕЛЕР ЧОК

Көдээниң чурттакчы чону шаанда алгы-кештин эттеп ап, хой, өшкү кежинден тонну даарап, кедип чораан. Ам бо хүннерде садыгның алгыдан даараан хептерин көөрге, өлге-чаъска өткеш-даа, кургай бергенде катпас, пөс ышкаш чымчак хевээр артар-дыр. Алгы-кешти кандыг арга-биле, каяа шак ынчаар чымчак кылдыр эттедип, будудуп ап болур бис. Бир кешти эттеткеш, будударга өртектүнези кайы хире болурул? Көдээ чурттакчылардан улуг сонуургал-биле бо айтырыгга харыылап бээрин дилеедивис?

Мындыг утказы чагааны редакцияже Сүт-Хөл районнуң Баян-Тала суурнуң бөлүк чурттакчылары чоруткан.

«Шын» солун редакциязының үлетпүр килдизи ол айтырыгларга харыы бээри-биле Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу-биле, Респотребсоюзтуң белеткелдер килдизи-биле харылзашкан.

Азырал малдың (хуузунда) алгы-кежин ээзи боду ажыглаарын азы белеткел черлеринге дужаарын боду билир. Аң-өлүк күрүнениң хөренгизи болур, ону чүгле керээлер ёзугаар тып белеткээр болгаш чүгле күрүне организациялары хүлээп ап, болбаазырадып, садып-сайгарып болур. Ындыг тайылбырны Респотребсоюзтуң белеткелдер килдизинден берген.

Азырал мал-маганның алгы-кежин эттеп, будуур талазы-биле чондан чагыгларны хүлээп ап турар тускай бүдүрүлгелер, мастерскаялар бистиң республикада, РСФСР-де-даа чок. Ынчангаш алгы-кешти белеткел черлеринге дужаарын сүмелеп турар. Чоннуң амыдырал-хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелеринге чүгле азырал тоолай кежин эттеп, болбаазырадыр талазы-биле чагыгларны хүлээп ап болуруң чөпшээрээн.

«Маңгысталчактарны амдажытпас» деп чүүлге хамаарыштыр

ХҮНҮН БОДААН КЫМНАРЫЛ ОЛ?

Бистиң чуртувуста кандыг-даа ажыл хүндүткелдиг. Ол ышкаш кандыг-даа ажылды ак сеткилдиг кылып турар кижи чонунга хүндүткелдиг. Бистиң ажылдаар эргевис Конституция ёзугаар магадылаттынган. Ында мынчаар бижээн: «Бодунуң шилип алганы ниитилелге ажыктыг ажыл-чорудулгазының талазы-биле ак сеткилдиг ажылдаары, күш-ажылдың сагылга-чурумун сагыыры — ССРЭ-ниң күш-ажыл кылып шыдаар хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези болгаш ат-алдарының херээ. Ниитилелге ажыктыг күш-ажылдан былдаары социалистиг ниитилелдиң принциптеринге таарышпас».

Ынчалзажок ниитилелге ажыктыг ажыл кылбайн, маңгысталчак амыдырал-биле чурттап чоруур кижилерниң бистиң аравыста ам-даа бары хомуданчыг. Шак ындыг кижилерни илередир болгаш ажылдадыр талазы-биле «Шын» солунда бижип, аңаа холбаштыр хемчеглерни чер-черлерде ап чорудуп турар.

...Профилактика чөвүлелиниң хуралы. Арагалаар болгаш ажыл кылбас кижилерни сайгарары орту кирип чорда, залдың бир талазында олурган улустуң ортузундан узун-шыырак мага-боттуг, даштыкы хевир-бүдүжү-даа, кеткен хепсыны-даа шевергин аныяк кижи туруп келди. Чаа-ла 30 харлыг ол хып дээн аныяк эрниң адын Сергей Седип дээр. Ооң меге-шырак холдары күш-ажылга дегбээнден бээр үр үе эрткен. Сергей боду Тээли суурда өг-бүлелиг чурттап турар хирезинде, бирде Ак-Довурактың өрт черинде, бирде комбинаттың транспорт цегинде ажылдап турар мен деп, көдээ Совет ажылдакчыларын каш удаа мегелеп келген. Херек кырында ол кайда-даа ажылдавайн, бир-бир кижиниң машиназында олурупкан арагалап халдып турар. Ол дээш моон мурнунда сагындырып, профилактика чөвүлелиниң хуралынга сайгартып-даа турган. Ынчалзажок ол тамчыктыг амыдырал сүрээшин ам-даа уламчылавышаан. Сергейниң ынчаар чаңчыкканынга оон адазы Иргит Арапанович Седип биче эвес буруулуг дээрзин маңаа айтыр каал. Ол оглун эде сургап, кижизидер туржук, харын-даа ону улам өлемчидип, чаг иштинде бүүрек дег кылдыр азырап, камгалап келген. «Сагыш човангыр» аданың ындыг «кижизидилгези» кандыг түңнелге чедиргенин үстүнде көрдүнер.

Назы-хары бежен ажа берзе-даа, калык-шыыраа ам-даа олчаан, кандыг-даа ажылды кылып шыдаар. Өлчей-оол Монгуштуң «хуу амыдыралче» шилчээнден бээр каш-даа чыл болу берген. Ооң азыраан малы чыл келген тудум өзүп-көвүдеп, аъш-чемниң-даа, акша-төгериктиң-даа үнер дөзү болуп, боттуң амыдыралынга бүрүн четчир апарган. Ынчаарга малга ажаалда-кадат херек болгай, ынчангаш ол хуузунда малының кадарчызы болуп, ниитилелге ажыктыг бичии-даа ажыл кылбастай берген. Чонунуң мурнунга алдар-хүндүткелин чидирген, каш удаа сагындыртып, хемчег алзып-даа келген. Ынчалзажок оон амга чедир түңнел үндүрбээн.

Бистиң күрүневис амгы үеде дээди эртемниг бир специалисти белеткээринге чылда-ла 1100 ажыг рубльди, тускай ортумак эртемниг кижини өөредиринге 750 рубльди чарыгдап турар. Ынчангаш Демир-оол Хертек биле Борис Хомушкуну өөредиринге күрүне чыл санында ынча түңнүг чарыгдалды үндүрүп турган. А олар ону канчаар төлеп турарларыл? Бирээзи чартык чыл ажыг үеде, өскези үш ай чедир ажылдавайн келгеннер.

Ие херээжен кижи, бир эвес ол бодунуң ат-алдарын үнелеп, өскелерни хүндүлеп көрүп, уруг-дарыының кижизидилгезинче сагыш салып, ниитилелге ажыктыг, ажылды кылып чоруур болза, кажан-каяа-даа макталдыг. Бистиң херээженнеривистиң хөй кезии чогум-на шак ындыг төлептиг ажыл-ишчилер дээрзин эки билир бис. Ынчалзажок амыдыралда фактыларже дорт көөр ужурлуг бис.

...«Тээли» совхозтуң төп салбырында чурттап турар Нина Хомушку-биле профилактика чөвүлелиниң хуралынга — база-ла чалгаапайлар, арагачылар сайгарган черге—ужурашкан бис. Улус мурнунда туруп келген ол аныяк херээжен кижини чанындан көрүп олурарга, чаржынчыг-даа, чалыы назының шак ынчаар чудукара эртип турарын бодап кээрге, хомуданчыг-даа апаар чорду. Шагда-ла аштаттынмаан эрги тонунуң өөктери четче эвес, шекпен сапогтары элеп, самдарарган, оон-моон ойлугулай бергилээн, бир-ле түренги кижи сагышка кирер. Ол бот-не дөрт уругнуң авазы. Уругларының улугларын интернатта, бичелерин төрелдериниң бажыңнарында тарай тургускулап кааш, ажыл-даа кылбайн, бир-бир өглерде хонуп чоруп турар. Бодунуң бажыңы үргүлчү шоочалыг турар. Уругларының дузаламчы акшазын алганда, арага садар магазин чанынга ээрик кээр. Бодунга, уругларынга өөделиг идик-хеп-даа садып ап турганын кижи көрбээн. Хурал-суглаага ону улус мурнунга тургузуп, аксы-сөзүн ап, чеже катап сагындырбаан чүве дээр. Ынчалзажок мынчага чедир эттинмээн, туттунмаан-даа. Ам база катап хөй улус мурнунда тургустуруп, орталаныр, ажылдаар боп, аксы-сөзүн берип турары бо-дур. Аңаа бо удаа-да база бүзүрээш, малчын аалдарның бирээзинге сакманчылаарын сүмелээн.

Алды уругнуң авазы Д. Иргиттиң амыдыралы оон база-ла улуг дээрелевес. Ол арагалаар, доктаамал кылган ажылы чок. Уруг-дарыының өөредилге, кижизидилгезинче шагда-ла сагыш салбастаан. Ынчангаш ам мырынай не эргезин казыдарынга чедир хемчег алзып турар.

Черле ынчаш, бичии уругларынга сылдап алгаш, ажыктыг ажыл-даа кылбас, бичии кижилерге күрүнениң берип турар дузаламчы акшазын шуптузун арага садып ижип, ол-бо магазиннер эжиинден ыравастап, ыракка ыянчыг, чоокка чованчыг чурттап чоруур ие херээженнерниң аравыста ам-даа бары дыка-ла хомуданчыг боор-дур. Ындыг иелер бодунуң хууда амыдыралын бодавас-даа чүве болза, ажы-төлүнүң амыдыралын, келир үезин чүге бодавазыл? Арагалыг шил барааны көрүп каанда, алдар-адын-даа, ажы-төлүн-даа уттуптар ужуру чүдел?

Черле ынчаш, маңгысталчак амыдыралдыг кижилер дээргеле арагачы кижилер болгулаар-дыр. Ынчанмайн канчаар, кылыр ажылы, сагыш човаар чүвези бар эвес, арагаже чайгаар-ла сундуга бээри ол-дур.

Ындыг кижилерни илередип, оларның-биле ажылдап тургаш, база бир чүүлдү эскердивис: ниитилелге ажыктыг ажыл кылбайн, арагалап чоруп турарларның хөй кезии чээрби-үжен хар иштинде кижилер. Оларның аразында школа доосказ, улаштыр өөренмейн барган, азы кандыг-бир өөредилге черинге өөренип тургаш, ара каггаш аныяктар, шериг албанындан халажып келген, шииттиргеш хосталган кижилер хөй. Бо дээрге аныяктар-биле четпес ажылдап турарывыстың, ылангыя чер-черлерде комсомол организацияларының аныяктар ортузунда кижизидилге ажылын кошкак чорудуп турарының бир бадыткалы-дыр.

Маңгысталчак амыдыралдыг кижилерни тодарадып, оларны ажылдадыр хемчеглерни районнуң партия, совет, ажыл-агый органнары ам-даа четпес ап чорудуп турарын демдеглевишаан райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң, ылангыя милицияның участок төлээлериниң ындыг кижилер-биле кошкак ажылдап турарын база айтыр херек. Ылангыя шииттиргеш, хосталып келген кижилерни доп-дораан учётка алыр, оларны ажылдадыр талазы-биле хемчеглерни чер-черлерде ам-даа четпес ап чорудуп турар. Ынчангаш милицияның участок төлээлериниден негелде-харысалганы улам күштелдирип, маңгысталчак амыдыралдыг кижилерге шыдажыр арга чок байдалды тургузары чугула.

М. САГДЫ.
Бай-Тайга район.

МОСКВА ОБЛАСТЬ. Морозов фабриказынга ажыл соксадышкыны болганындан бээр бүдүн чүс чыл эртип турар. Ынчан, 1885 чылдың январь айда, Орехово-Зуеваның пөс-таавычыларының төөгүлүг шимчээшкини эгелээн. Ол болза, Төп үлетпүрлүг районга ажылчыннарның эң баштайгы организастыг массалыг шимчээшкини-дир.

Ынчан фабрикаларга ажыл хүнү 12 шак болгаш оон-даа үр бооп, бичии уругларның күжүн калбаа-биле ажыглап турган. Бүдүрүлге ээлерининиң арын-нүүр чок дарлал-мөлчүгдели, ажыл төлевиринин 50 хуузу чедип турган үзүк-соксаал чок торгаашкыннар болгаш акша тыртыышкыны, чуртталганың эң-не аар-берге байдалы, политиктиг эрге-шөлээ чок чорук — бо бүгү чүүлдер пөс-таавычы ажылчыннарның удурланыышкынының улуг шимчээшкинин хөделдирип үндүрген.

Морозов бүдүрүлгезинге ажыл соксадыышкынының төөгүлүг ужур-дузазы аажок улуг. Ол ажылчыннарның оон соонда дыка хөй хөделиишкиннери болурунга идигни берген.

ЧУРУКТА: чурукчулар А. Н. Шапошников биле А. М. Куровтуң «Морозов фабриказынга ажыл соксадыышкыны. 1885 чыл» деп чуруундан репродукция.

Г. ХАМЕЛЬЯНИННИҢ репродукциязы.
СЭТА-ның фотохроникасы.

Бузулбас найыралдың эгези

Өске чуртка чөпшээрел чок көжүп келгеш, орап-чурттуң байлаан ажыглап эгелээн кижилер маадыларның дүжүметтерин чүгле хүндүлеп турган эвес, оларга үнелиг бараан аймаан хээлиге бээринден харамнанмайн турганнар. Туранда болгаш Өөтте чаа суурларның тургустунга бергенинин дугайында, ында хөй санныг орус чон орап-чуртту ээлеп эгелей бергенинин болгаш маады сумунуң дүжүметтеринин орус садыгжылардан хээли ап турарының дугайында медээ Улястайның чанчын сайыдынга дыңналы берген. Сумунуң кол дүжүметтери: Божукай чейзең, чурагачы, хүндү оларны Улястайга келдиргеш, албан-дужаалындан чайлаткан.

Кыдат эрге-чагырганың талазындан көжүп келген кижилерни дораан үндүрерин негээн бижик Усинскиниң кызыгаар даргазынга чедип келген. Ийи чурттарның аразында бижик солчулгазы уламчылап-ла турган. Ынчалза-даа Тываның черинче тараачыннарның көжүп келири улам-на көвүдеп, чаа-чаа суурлар немежип-ле турган. Маргылдаалыг айтырыглар үр чылдар улаштыр түңнел чок чугаалажыышкыннар-биле дооступ турган. Россияның иштики болгаш даштыкы херектер министерстволары, Иркутскиниң генерал губернатору чижектиг деңнелге чугаалажыышкыннар болуп, каш удаа комиссиялар кээп турганын күрүне архивиниң материалдарындан номчуур бис.

Орус тараачыннарны Тываның черинден үндүрер кандыг-даа барымдаа чок апарган.

Адактың сөөлүнде хааның чазактың талазындан Ф. Конга баштаткан экспедицияны Тываже чорудар апарган чылдагааны ол турган. Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул. Кыдат эрге-чагырганың талазындан ооң эжелеп алганы колония чуртче өске күрүне чүге хаңылап кирип келгенил. Россияга капитализм хөгжүлдези-биле чергелештир чөөн чүк чурттарынга хааның Россияның хамаарылгазы күштелип келгенин ол бадыткап турар. Орустуң садыг капиталы Манчжурияга, Моолга улуг рольдуг апарган. Моолдуң Үрге (амгы Улан-Батор) Улястай, Кобдо хоорайларында тургустунган Россияның эрге-ажыын камгалаар консульство дээр дипломаттыг албан черлери колдуунда-ла капиталының камгалакчы хүлээлгезин күүседип турган.

Бараанарны улуг өртекке саткаш, чиик өртек-биле мал, аң, өлүк, алгы-кеш, дүк чергелиг чиг-эт аймаан Россияның бүдүрүлге черлеринге чорудар хүлээлгени садыгжылар күүседип турган. Хааның чазактың талазындан орус садыгжыларның бүрүн эргелиг чоруун, оларга кым-даа хол дээп болбас чурумну Енисей губерниязының составында кирип турар Ус хемде кызыгаар округунуң тургустунганы-биле холбаштыр 1881 чылда Россия биле Кыдаттың аразында чардынган Петербург керээзинде көрдүнгенин ёзугаар бодунуң консульство черлерин дамчыштыр чедип алган. Орус садыгның бараанын кым-бир кижи оорлаан таварылгада ооң буруузун оорга эвес, хамыктың мурнунда хамаарышкан кожуун, сумузунга онаар, бүгү чондан хавыргаш каш дакпыр улуг өртек-биле төледир чурум ук керээде көрдүнген. Оон мурнунда бараанны бир чыл хуусаалыг, оон-даа үр үеде чегдирип турган чорукту соксаткаш, 3-4 ай хуусаада өреңи эгидер, хуусаа эрткен таварылгада хөө немээр, төлевириниң түңү өзүп эгелээр кылдыр чурумчуткан.

Садыг-саарылгага хамаарыштыр чаа ёзу-чурум чурттуң чонунга эки чүве бербээн. Өре-шире көвүдээн, чединмес кижилер улам ядарап, бай шыдалдыглары байып турган. Чөрүлдээлиг айтырыглар, чаргылдажыр үзүлбес херектер өзүп кел чораан. Россияның даштыкы херектер министерствозунуң Азия айтырыгларын эгелээр департаментизиниң Үрге хоорайда консулунуң 1883 чылдың январь 31-де киирген медеглели-биле алырга үстүнде чардынган керээниң негелделерин улуг частырыг кылдыр санап турар: — чүгле садыгжыларның эрге-ажыын камгалаап чорук орус күрүнениң талазындан урянхай чонга хамаарыштыр Россияның тайбыңга ынак политиказынга дүүшпес чорукту болдурган деп ук медеглелде чугаалап турар.

Генерал консул Шишмаровтуң оон ыңай бижээни болза: «Урянхайлар мал-маганныг бай чурттап турган. Аң, өлүк-биле ол кедергей байлак оран. Моон мурнунда садыг-саарылга херээнге маргылдаа чок найыралдыг байдал турган... керээде көрдүнген негелделер ол урянхайларның сеткилин хомудадыпкан... садыгжыларны найыралчы эвес ёзу-биле көөр чорук илдең апарды. Оон үнүп келген чылдагааны чүл дээрге бистиң садыгжыларывыс урянхай чонну кулу көрүп, оларны мегелеп, илези-биле-ле кончуп эгелээнинде. Өре-шире төлеттирери аргажок көвүдээн. Чоннуң малы эвээжеп турар апарган. Үндезин чоннуң шагтөөгүден бээр чурттап келген эки черлерин бистиң садыгжыларывыс былаап ап турар апарган. Хуусаазы эрткен өреглиг кижилерниң ийи-чаңгыс малын кара туразында былаап алыр чорук көвүдеп турар. Моон уламындан ук черниң дүжүметтери маргылдаалыг херектерни үзе шиитпирлээрин озалдадып турар. харын-даа көөрүнден ойталап турар. Мону консул бодунуң медеглелинде бижип турар.

Ынчалза-даа ук керээ эде көрдүнмээн. Доктааттынган чурум Октябрь революциязының чылдарынга чедир уламчылап турган. Кезек үеде садыгжылар-биле тыва араттарның аразынга чөрүлдээлер улам-на чидигленип, ок-боолуг сегиржип алыышкынга чедип турган.

Өрезин негеп чадашкан садыгжылар чээлиге бараан алган кижиниң херенгизи чок таварылгада оон төрелдериниң, харын-даа сыр өске кижилерниң, кожаларының малын былаап ап турган.

1880 чылдар үезинде Чаа-Хөлдүң чүс ажыг араттары аңаа өжээннешкеш бөлдүнчүп алгаш, садыгжыларга ок-боолуг халдаашкын кылып, мал-маганын былаап, садыг баазаларын үптеп эгелээннер. Кедизинде барып олар алдан-дургуннарга барып каттышканнар.

Маңаа хамаарыштыр Россияның негелделерин кыдат эрге-чагырга улуг-ла тоомчага албайн, шиитпирлээрин чылзып, орус садыгжыларның, Тываның черинде келген орус чурттакчыларның үнүп чоруунга идиглиг чүүл кылдыр көрүп турган. Чурттуң феодалдары бо чорукту айыылдыг деп көрзе-даа, шиитпирлиг хемчег алыр харыы чок сандаргай байдалга турган. Чаңгыс дай төпчүткен эрге-чагырга турары ажыктыг эвес деп көргеш, даштыкы кыдат эжелекчилер Тываның черин үш кезек кылдыр үскен. Барыын талазы Даа, Бээзи дээр ийи кожууннарның девискээрин амгы Улуг-Хем районнуң Оттук-Даштан ыңай алзы Россия, Моол-биле кызыгаарлашкан черлерге чедир. Ол ийи кожууннарны каттыштыр чагырарын Даа кожууннуң ноянынга дааскан. Бир-тээ даалдырган төлээде Даа кожуун дээр ат оон үнүп келген чүве-дир. Тываның өске кожууннарындан кандыг-даа хамаарылга чокка Улястайның чанчын сайыдынга дорт чагыртыр эргелиг. Ол үеде Тываның составынга кирип турган Хасут, азы Каа-Хөл деп адаар бир кожуун база-ла Улястайдан дорт хамаарылгалыг. Тываның оон өске 6 кожууннары Самагалдайның амбын ноянынга чагыртыр, амбын ноян бодунуң ээлчээнде Улястайның чанчынынга чагыртыр.

(Уланчылыг).

К. ШОЙГУ.

(Эгези № 21, 22 «Шында»).

СОНЕТ

Даглар, көк дээр дээвирлиг,
Өвүр черге өскен оол мен.
Тайгазының ширииниинден,
Өлдүг чаъстан чалданмас мен.
Далай дыңнааш, дидирексеп,
Талыгырда Камчаткада,
Аңчы далай күштүг чалгыын
Аныяк шаам сактып кээр мен.
Далай, таңды, агаар дүңдүүн
Назынында көрбээн диве:
Чалгын, чалгыг, булут кырын
Чалыы чораш, шенеп каан мен.
Кадыр сыннар, калчаа далай
Кадыг эриниң оруу ол чоор.

М. МАДОН.

ЧОНУМ

Айым биле хүнүм ышкаш,
Айдың чырык чүве-ле чок.
Аймак-төрел чонум ышкаш,
Авыралдыг кымнар-даа чок.
Эктинейден даяныпкаш,
Эдээнейден туттунупкаш,
Чоргаарланыр ыңаныжым
Чонум-дур деп билип чор мен.

* * *

НАЗЫН

Чалыы назын кижилерге,
Чанган куш дег эглип келбес,
Кыраан назын боду чайгаар,
Кыйгырбаанда моорлап келир.

Д. ДАДАР-ООЛ,
тудугжу.

КЫШКЫ ЧУРУМАЛ

Харлыг дүвү улуй-дур,
Халалыг соок девидей-дир.
Арга-арыг дызырай-дыр,
Ажылчын суур оттуп келди.
Чежемейниң сооза-даа,
Ченген хемнер дошталза-даа,

Суур чөңү бектеттирбес,
Шупту аңаа дадыгарлар.
Кирбиктери хыраланган
Кижилерни кыжын көөрге,
Чаактары өңгүр кызыл,
Чараштары тендии апаар.

К. САРЫГ-ООЛ.

Чаа ном

ШИНЧИЛЕЛДЕР ДУГАЙЫНДА

Алтайның күрүне университединге белеткеп тургускан «Сибирьниң бурунгу дагжылары болгаш металлургтары» деп Барнаулдуң ном үндүрер черинге үнген ном республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының национал болгаш чурт-шинчилел литературазының килдизинде кирген.

Ленинградтың, Барнаулдуң, Кемеровонуң, Томскиниң болгаш Омскиниң дээди өөредилге черлериниң Сибирьниң эрте-бурунгу турлагларындан болгаш базырыктарындан казып тыпкан демир дериг-херекселдерни кылганы болгаш оларның шынарының анализин көргүскен эртем ажылдары ол номда чыгдынган. Кемеровонуң күрүне университединден Б. Н. Пяткинниң Тывада Аржаан базырыындан алган хүлерден кылган дериг-херекселдерниң спектрлиг анализиниң түңнелдерин көргүскен ажылы база бар. 1975 чылда ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Ленинград салбырының Кавказ болгаш Ортаа Азия секторунуң чөвүлел хуралынга бо ажылга үнелелдерни бергенин Б. Н. Пяткин бодунуң чүүлүнде бижип турар. Аржаан базырыындан алдынган 145 херекселдиң (колдуу суглук болгаш чүгенниң янзы-бүрү кезектери) анализин кылып, таблицазын чурааш, допчу тайылбырын ук чыындыда берген.

«Сибирьниң бурунгу дагжылары болгаш металлургтары» деп чыынды эртем ажылдакчыларынга, археологтарга, төөгү башкыларынга солун болуру чугаажок.

З. МОНГУШ.

Күрүнениң уран чурулганың А. С. Пушкин аттыг музейинге чаңчыл ёзугаар «Декабрьның кежээлери» болган. Ындыг кежээлер «XX чүс чылдың мастерлери» деп ат-биле эрткен. «Кежээлерниң» улуг болгаш янзы-бүрү программазынга —«XX чүс чылдың орус болгаш европейжи шүлүктери» деп аттыг шүлүк кежээлери кирген. Сурагжаан совет шүлүкчүлер Лев Озеров, Белла Ахмадулина, Евгений Евтушенко болгаш Андрей Вознесенский олар орус, совет болгаш даштыкы шүлүкчүлерниң чогаалдарын номчааннар.

Концерт чарлалында бистиң үениң композиторлары — Д. Шостакович, С. Прокофьев, И. Ставинский, Б. Барток, П. Хиндемит оларның чогаалдары кирген. Күүседикчилерниң аразынга — сураглыг совет музыкантылар болгаш Венгриядан, ГДР-ден аалчылар турган. Музыкага сонуургалдыглар «кежээлерниң» организакчыларының бирээзи болгаш оларның ыяап-ла киржикчизи — Святослав Рихтер-биле ужурашканнар.

ЧУРУКТАРДА: кежээ үезинде шүлүкчү Андрей Вознесенскийниң чогаал номчуп турганы.

В. Великжаниннниң болгаш А. Чумичевтиң фотозу.

СЭТА-ның фотохроникасы.

АЛДЫН КРИСТАЛЛДАР

Чоокта чаа Магадан областың девискээринге 950 килограмм деңзилиг бүдүн алдын тывылган деп чугаа шын ирги бе? Хөй деңзилиг бүдүн алдын тывылган дугайында кандыг медээлер бар ирги? деп, Курган областың чурттакчызы С. МОИСЕЕВТИҢ айтырыынга «Советская Россия» солуннуң тайылбыр килдизи дараазында харыыны берген.

ССРЭ-ниң Геология министерствозунуң тайылбырлааны ёзугаар алырга, 950 килограмм бүдүн алдын Магадан областың девискээринден тывылган дээр дамчыыр чугаада кандыг-даа үндезин чок болгаш ол хире хөй деңзилиг алдын кристалл төөгүде турбаан чүве-дир. Хөй деңзилиг бүдүн алдын ерден ховар тыптып турар. Ындыг бүдүн алдыннарның деңзизи 5-тен элээн каш он килограмм болгулаар. Чижээ, 1842 чылда Мурнуу Уралдың девискээринден 36,2 килограмм деңзилиг бүдүн алдын бистиң чуртувуска тывылган. Ону амгы үеде ССРЭ-ниң Алмаз фондузунда шыгжап турар. 1947 чылда Колымадан 9,3 килограмм бүдүн алдын тывылган. Ону «Теве» деп адаан. Ооң дараазында Мурнуу Уралдың девискээринден тывылган 3,34 килограмм бүдүн алдын кристаллды «Коданкулак» деп адаан.

Делегейниң янзы-бүрү чурттарының девискээринден бүдүн алдын кристаллдар база ховар тыптып турар. 1809 чылда Австралияның девискээринден тывылган 285 килограмм бүдүн алдынны «Холтерманның плитазы» деп адаан. Ооң дараазында ол чурттуң девискээринден 69,6 килограмм болгаш 81 килограмм алдын кристаллдар база тывылган. Ол ышкаш Бразилияның девискээринден аңгы-аңгы үелерде 19,2 кг, 32,3 болгаш 39,5 килограмм бүдүн алдыннар база тывылган. Даштыкы чурттарга тывылган ол алдын кристаллдарны шыгжаваан болгаш дораан-на ээлдирип каапкан.

ТВ

ЯНВАРЬ 28
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.55 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 18.25 — Алеуттуң «Унанган» ансамблиниң концерти. 18.40 — Бөгүн делегейде. 18.55 — Ажыл-херектер болгаш кижилер. Ыяшты чөп ажыглаар талазы-биле Тыктывкарның ыяш үлетпүр комплекизиниң ажылдуржулгазының дугайында. 19.25 — П. И. Чайковскийниң «Чародейка» операзы. Горькийниң А. С. Пушкин аттыг Күрүнениң опера болгаш балет театрының шиизи. 21.00 — «Үе». 21.30 — П. И. Чайковскийниң «Чародейка» операзының үргүлчүлээшкини. 22.45 — 23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Сөөлгү медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Аныяк ажылчыннар клуву». 48-ки тудуг эргелелиниң ажылчыннары-биле ужуражыышкын. 19.20 — Теле-медээлер. 19.30 — «Азия төвү». Программада: «Беш чылдың доозукчу чылында». Каа-Хем районнуң ажыл-ишчилериниң ажыл-херектери болгаш сорулгалары; Улуг Тиилелгениң 40 чылынга; Камгалал-массалыг ажылдың айы. ДОСААФ-тың область комитединиң даргазы Н. М. Коротаевтиң чугаазы; «Бистиң почтавыс»; Сөөлгү медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.15 — Делегейде болуушкуннар тайылбыры. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Почему плакали сосны». Уран-чечен телефильм (Литваның телевидение студиязы). 22.45—23.35 — Мотоциклдиг чарышка делегей маргылдаазы. Ленинградтан дамчыдар.

АГААР

Республикага бөгүн шокар булуттаар, чамдык черлерге биче хар чаар, Мурнуу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың күжү секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 32—38, чамдык черлерге 22—27 градус соок болур. Хүндүс 20—25, чамдык черлерге 10—15 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, биче хар чаар, хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы дүне 34—36, хүндүс 20—22 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Одна ошибка» 9.30, 12.10, 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «За околицей дракон» 9.00, 12.20, «Новые приключения неуловимых» 10.40, 14.00, «Невероятные приключения итальянцев в России» 19.20, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Демидовы» 14.00, 17.00, 19.30, «Сказка о царе Салдане» 12.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Граждане вселенной» 13.30, «Танцор «Диско» 15.00, 17.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Три золотых волоска» 10.00, «Любовный недуг» 11.30, 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

ЯНВАРЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Одна ошибка» 9.30, 12.10, 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ученик лекаря» 10.00, 11.30, «Невероятные приключения итальянцев в России» 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Выигрыш одинокого коммерсанта» 16.00, 17.40, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Восемь дней надежды» 15.00, 18.40, «Маршал Жуков» 16.50, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Любовный недуг» 17.00, 19.40 шактарда.

ЧАРЛАЛ

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг баазазынга ажылдаары-биле товароведтерни, товаровед-организакчыларны, кадрлар килдизиниң инспекторун, склад эргелекчизин, кладовщиктерни, силовой дериглелерниң электриктерин, кочегарларны, ногаалар болгаш кат-чимис болбаазырадыр цехке ногаалар арыглаар ажылчыннарны, чүдүрүкчүлерни чалап турар.

Ажылдаар черге чедир автобус-биле чедирип турар. Ай болгаш чыл санында-ла ажыл түңнелдерин ёзугаар шаңнал акшазын тыпсыр.

БААЗАНЫҢ ТУРАР ЧЕРИ: Кызыл хоорайның Каменистая кудумчузунда № 15 бажың, телефоннар № 2-28-28, 2-46-62.

Памфлет

ХОЙ КАДАРГАН БӨРҮ

Чөөн чүк улустарының чаңчылы-биле бо үнүп келген чылды Инек чылын аажок аас-кежиктиң тодуг-догаа чылы деп санаар. Японнар ол чылын инек өстүрерлер. Аңаа хамаарышкан хөй-ле чаңчылдарны коптарып-даа канчаар. А дескиндир далай-биле шыптынган ортулук чуртунуң чазааның баштыңы Накасонэ шагаа бүдүүзүнде, даштыкы херектер министри Абэнни Хоккайдонуң эң соңгу кызыгаарынче албан-херек ёзу-биле айбылаан. Сайыт полицияның катеринге саадапкаш, Немуро хоорайның чоогу сугларынга элээн каш шак эжиндирип, мурнуу Курил ортулуктарын харап көрген. Ол аңаа чүгле селгүүстээшкинниң аңаа-ла эжиндирипин кылбаан. Реваншисчи организациялар болур «Курилчилерниң каттыжыышкыны», «Соңгу девискээрни дедир эгидип алырының комитеттериниң» удуртукчулары-биле ужурашкан.

Хоккайдо ортулуктуң Носану дээр мугулдурундан совет кызыгааржылар хайгыылда турарын ол ийи караа-биле көрген-даа. А япон эриктен кара хеп кеткен, автобустарның база аңаа дөмейлештир будуп алган аныяк кижилер алгы-кышкызын төп, иероглифтерлиг лозуңнар туткулаан, тук чайып турганнар. Делегейниң ийиги дайыны төнгенде, Совет Эвилелиниң девискээринге катап кирген Курил ортулуктарын эгидер дээн үзелдиг реваншисчи угланыышкынныг бөлүктерниң чамдык кежигүннериниң боттарының ажыл-херээн бүдүрүп турганнары ол. А япон ортулуктарда хоорайларның миллион-миллион чурттакчылары америк империализмниң мында мөөңнеп каазы чепсегленниишкининге удурланып, хөй-хөй чыскаалдарны шагаа үезинде улам калбарткан. Олар база-ла япон иероглифтерлиг лозуңнар туткулаан. Ында космосту дайын чепсээ-биле бокталдырбазын, Японияны дескиндир үглээн термоядролуг чепсек чүдүрген шериг корабльдерни чурттан ырадырын негээн.

Бичии Курил ортулуктарының шөйлүп чоруткан дилиндектерин көрген сайыт премьерге чүүден артык өөрүшкүлүг илеткээн:

«Соңгу девискээрлерни бүгү-ле күштү үндүрүп тургаш, чедип ап болурунга бүзүрээр-дир мен, дээрги премьер.

Ийе, харын японнар Инек чылын (олар ону Буга чылы дижирлер) бүгү чүвеге чедиишкинниң чылы деп үе-дүптен бээр йөрээп келгеннер. Накасонэ биле Абэн база Инек чылдың шагаазында чорудуп турар политиказының боттаны бээриниң идегелдиг чылы дээш алдын дашкаларны дээвиирге чедир көдүргеннер. «Чурттуң соңгу девискээрлерин катап эгидип алырының шиитпирлиг чылы»— деп олар бүдүү сымыраашкан. Ынчангаш премьер-министр Накасонэ АКШ-ка Рейган-биле найыралдың чугаазын кылып, айның чаазында аъттанышкан.

...Чер бөмбүрзээниң чөөн талазында изиг оттуң одаан кыпсыр дээн империализмниң чүткүдүүшкүнү-биле каксы таныжарының бетинде, төөгүже биче када хая көрнүптээлинер.

Курил ортулуктарынга он чедиги чүс чылда орус аян-чорукчулар чеде бээрге, оон чурттакчылары японнар эвес болганын Накасонэге кандыг-даа тайылбырның херээ бар бе? Тус черге чурттап турган айнылар деп биче аймак кижилер ортулууну Кунашир дижир. Оларның дылындан очулдурар болза, ук сөс «Кара ортулук» дээн. Дыка хөй санныг вулканнар частып үнгеш, кара ышты дынып турар болурга ынчаар адаан. А он сес чүс чылдың эгезинде аңаа база-ла орус шинчээчилер чеде бээрге, айнылар оларны кедергей хүндүлээчел чаңы-биле уткуп алган. Ооң соонда барык ужен хире чыл болганда, орус далайжыларга тус черниң маңаагы чурттакчылары кымга-даа хамаарышпас ээн чыдар он ийи ортулуктарга барып чедирген. Ол-ла чылын Парижтиң «Газет де Франс» солуну: «Курил ортулуктарын орустарның ажытканы кайгамчык улуг чедиишкин-дир... Ортулуктарның ээлери шинчилекчилерни кедергей ээлдек «чаагай найыралдыг байдалга хүлээп алган»— деп. бижээнин дээрги Накасонэ билбес бе? Кайын ындыг боор. Ыя ындыг төөгү билбес мирит канчап чазак баштап олурар боор деп кижи бүрүзү бодавай-ла.

Накасонэ мелегей эвес, кажар дээрзин чер бөмбүрзээнде үнүп турар парлалганың номчукчулары тывызык чокка-ла билирлер. Ол төөгүнү школачы чылдарында-ла өөренген. Чижээ, 1854 чыл дижик. Хоккайдо ортулуктуң үндезин чурттакчылары айнылар удур Японияның эжелекчи шериин дайын чорудулгаларын кылган. Крымның аар-берге эжелекчи дайынынга харыксыраан хааның Россия Курил ортулуктарының мурнуу талазын Японияга бээр ужурга таварышкан. Берип эвес, эжеледипкен деп бөгүн ынчаар чугаалаар апаар. А таптыг-ла чартык чүс чыл болгаш Японияның Россияже база катап шургуушкунун дээрги премьер кайын уттур. Тиилеттирген хаан чазактың Портсмут керээзин эм чээрби чүс чылда ол катап кадүрүп, керээге ийи таладан ат салганнарның хөөрүн казып, эккээриңге ол белен. Ирик сөөк чугаа-сооттуг эвес, ону капсарлаарга ажыы чүл аан!

Портсмут керээзин дээрги премьер сактып келгеш, удургу дижин уу дайнап олурар. Ынчан Сахалин ортулуктарының мурнуу талазын база-ла японнар эжелеп апкан.

Чүгле совет улус эвес, делегейниң угаан-сарыылдыг кижилери бо чылын улуг байырлалды уткуурлар. Чүгле Японияның премьер-министри Накасонэ баштаан удуртукчуларның сагыжы-ла саарзык. Олар 1945 чылда мурнуу Сахалин болгаш Курил ортулуктарындан үндүр шырбыдыпканын сактып, өскениң чурт-девискээрин булаажырын улам күштелдирип турары ол-дур. А бистер, совет улус Алясканы хунаажып турар бис бе? Дээргилер ону билир, билзе-даа кулаан кумнап алган чүве дег, үнү читкен олурарлар. Совет шериг дөртен чыл бурунгаар бодунуң черинден эжелекчилерни үндүр хөөглеп турда, японнар ук ортулуктарга мөңгүнвелчек дүктүг кара дилгилер өстүрүп турган. Пентагонуң ыйыышкынының күжү-дүр ийин ол, бөдүүн японнарның күжү барык хилис барып, чепсегленишкинче хөй чарыгдал үндүрүп турар. Дээрги премьер мөңгүнвелчек дүктүг кара дилгилерин мурнуу Сахалин, Курил ортулуктарынга курт дег кылдыр эңдере өстүрер бодалдыг. Ону делегей рыногунга улуг өртекке чедирер күзелдиг. Ону чорударда Рейган болгаш ооң талалакчыларының аргасүмези чугула.

Аштаан бөрү шала кошкак эжин чара соп чиптер ышкажык. Өөрүң кымнарыл дээрзин дээрги Накасонэ борбак бажын ыжытпайн бодаар чүве болза, япон чоннуң бо Инек чылы бүгү-ле экиин өг-бүле бүрүзүнге эккээр ийик. Оон ыңай Хиросима, Нагасакиниң чонунга кым аар човулаңны чедиргенин сагынза.

Бүгү чүве эки болур ужурлуг деп бөдүүн японнар күзеп турар. А дээрги Накасонэ Америкага чедип, «Оожум океан чурттарының дем каттыжыышкыны» деп хоозун бодалдыңарны эрте дээре кагган болзуңарза! Рейган кажар дээрзин утпаңар. Ол бо удаада база силерниң бажыңар төөредип шаг болду ышкаш. «Кокайга хөй кадартпас» деп үлегер домактың дүүшкүнү чогум-на мында дээрзин дээрги премьер бодаан болза деп бөдүүн японнар идегелин ам-даа оксунмааннар.

...Рональд Рейганның кажары бөрү-ле деп база катап чугаалап каалы. Хүнү кээрге силерни сымырыңар болдур эвеспе, дээрги Накасонэ.

Бодаңыңар!

Э. ДОНГАК.

ШЫН Редакцияның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кежээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45, солун келбей» барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3034.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1; ТС—00447